

દુઃખિયારી મુક્તા

૭૦૨૫

યાને

આજલગ્નની કહાણી.

ભાગ ૧ લો.

રચના નાર અને પ્રસિદ્ધકર્તા.
બાલુભાઈ કહાનદાસ મણીયાર,

સંવત. ૧૯૫૫.

“આર્ય મુદ્રાલય” કાલબાદેવીરોડ.

કિંમત બાર આના.

દુઃખિયારી મુક્તા

યાને

બાળલગ્નની કહાણી.

ભાગ ૧ લો.

વિક્રમાર્ક. ૧૯૫૫

દસ્તી. ૧૮૯૯

“આર્ય મુદ્રાલય” કાલ્યાણેવીરોડ.

કિંમત બાર આના.

મહામાન્યધર; મહાશય ! !

રા. રા. સ્વદેશપ્રેમી, જાઈ હિરાલાલ ધરમદાસ સરૈયા.

ખી. એ. એલ. એલ. ખી. સોલીસીટર ગુબ્બ હાઇકોર્ટ.

મુ. મુબ્બ.—

વિદ્યાવિલાસ, ખંતિલાપણુ, મહાનઉદ્યાગ, અને પરહિત પરત્વેની ઉમદા વૃત્તો એરા સ્તુતીપાત્ર ગુણોએ બચપણથીજ આપનામા નિવાસ કરેલો છે ઉદારતા, દયા અને ગરિબોને સહાય થવાની આપની રૂઢી જીજ્ઞાસા, તથા મીલનસારપણું અને નમ્રતા એ આપના દરએક ગુણો અનુ કરંણુ કરવાને યોગ્યછે.

ધધામાં અસાધારણ કુશળતા, સ્વતંત્રતા, અને એક નિશ્ચયને માટે તમે પુરા પ્રસિદ્ધિમા આવેલા છો. નામદાર બાલ ગંગાધર તિલકના જગજગદેર મુકદ્દમાને શરૂઆતમાં હાથ ધરી આપનું અતુલીત બુદ્ધિબળ તથા હિમતને માટે ખાત્રી આપી પ્રબળ બારે વિશ્વાસ પ્રાપ્ત કિધો છે. ઈસાદિ અનેક ગુણોથી મોહાઈ, તથા માહારા તરફ મમતા રાખી બંધુત્વભાવથી મને જે જે મદદ કરોછો તેની નિશાની દાખત હું માહારો આ લઘુ પ્રયાસ અતઃકરણ પૂર્વક આપને અર્પણુ કરું છું તે સ્વીકારીશું.

હું છું

આપના બાલ બંધુતુલ્ય

વિશ્વાસુ સેવક,

બાબુભાઈ કહાંનદાસ મણિયાર

પ્રસ્તાવના.

બાળલગ્ન આ વિષય આજકાલ દિર્ઘ સમય થયા આપણા દેશી ભાષાઓમાં ચરચાતો આપણે જોઈએ છીએ. અને તેના માઠા પરિણામ બતલાવવાને માટે કેટલાએક વિદ્વાન લેખકોની કસાયલી કલમથી તેમના અંતઃકરણના ઉદ્ગારો પુસ્તકદ્વારાએ બહાર પાડવામાં પણ આવ્યા છે. તેમજ તેવા હાનીકારક કુચાલને હાંકી કહાડવાની સ્થાપ્ત અસર જન સમાજના મન ઉપર બરાબર થવાને માટે કેટલાક નાટકો અને ફારસો પણ લખાયા છે. તેમજ તેને રંગભૂમીપર કેટલાએક ચાલાક નાટકાચાર્યોની દેખરેખ તળે ભજવી બતાવવામાં પણ આવેલા હોવા છતાં એ જુની જડ ઘાલેલો પુરાતની સડો, અઘાપી પર્યંત તેવોને તેવો હોવાતી ભોગવે છે. અને જેને માટે વિચારશીલ દાઝણ પુરોનાના અંતઃકરણ નિરંતર જળયા કરે છે. તો જ્યાં સુધી એ માહાકનિષ્ઠ અને ૩૬ થયેલી નિન્દાને પાત્ર ફૂટ રહીનો વિનાશ થાય નહીં, ત્યાં સુધી તત્સંબંધે અનેક પ્રકારના પુસ્તકો પ્રગટ થવાનો અને તેનો ફેલાવો થઈ તેની સ્થાપ્ત અસર થવાને ઘટતા પ્રયત્નો પુરુંપણે ચાલુ રહેવાની હજી ઘણી ઘણી જરૂર છે અને એવાજ હેતુથી મેં માહારી સાંગી ટૂંકી કલમે આ પુસ્તક છુટક છુટક કુરસદને વખતે લખી તૈયાર કરી જન સમાજના પાદ પંકજમા મુકયું છે.

એક પત્રવાર પણ ગુમાન કે કાંકો રાખ્યા વિના માહારે કમુક્ત કરવું જોઈએ કે તે અનેક પ્રકારના દુષણોથી

ભરેલું હશેજ; પરંતુ વાંચનાર પ્યારા મહાશયો દોષ દૂર કરી સાર માત્ર ગ્રહણ કરશે એવી આશા છે.

આ પુસ્તક છપાતી વખતે હસ્તરની અવકૃપાથી જ્વર ગુંમડા છત્યાદિ વિવિધ પ્રકારની માંદગીને ક્ષીધે બિછાન વથ થડું પડેલું હોવાથી પૃથ્વીસીટ માહારા કંપેઝીટરે તપાસ્ય છે. જેની ભાષા મરાઠી હોવાથી એ કાર્ય તેનાથી યોગ્ય રીતે બજાવી શક્યું નહોત તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. તે જોને માટે પણ વાંચનારી આલમ પાસે ફરિ વખત માફ માગવામાં શરમાવું જોઈતું નથી.

લી૦ કર્તી.

હું ખિયારી મુક્તા

યાને

બાળ લગ્નની કાંડાણી

પ્રકરણ ૧ હું.

શ્રીનગર શહેરની સુંદર બાગળ પરથી આજે લોકોના ટોળાં ને ટોળાં સારા ભપકાદાર પોપાકમા ક્યાં જતા હશે વાર? શું આજે કંઈ જનહિત કાર્ય થવાનું હશે? અંતે તેમા આ સઘળા લોકો આનંદ મય ચહેરાથી અંતઃ કરણ પૂર્વક બાગ લેવાને જતા હશે? શું આજે દેશની પડતીના કારણો માંહેના કોઈપણ કારણ ઉપર વિવેચન ચલાવી જેનો ત્વરાથી નાશ કરવાનો વિચાર કરવાને અથવાનો કંઈ રાજ્ય ક્રિય સવાલનો નિર્ણય કરવાને કોઈ સ્તુતીપાત્ર રથાંતર મહત્ત્વ મિલાવડો મળનાર હશે?

વાંચનાર ! આવા સુખકર તર્કકરી મગ્નમય બનવાની તારી ધાણી ખરિ પડે તેવો હાલનો સમય પ્રસંશનિય પણ પામવાને અઘાપી પર્યંત યોગ્ય થયો નથીજ. આ ટોળાંઓ માં એકલો પુરુષ વર્ગજ નહીં. પણ પ્રમદાઓના પણ સંખ્યાબંધ ટોળાં પુરુષોની માફક પૂર્વ બાગના દરવાજા તરફ

ગમન કરતા હતા. તો આપણી દેશી સ્ત્રીઓ એવા જાહેરના કાષ્ઠપિણુ સવાલનો નિર્ણય કરનારી સમામા હાજરી આપી ભાષણો સાંભળે યાને પોતાના વિચારો પણ નિવેદન કરે. એવો સમય આ દેશને માટે ઇશ્વરે નિરમ્યો હોય તેવા ઉદ્દગારજ આણવા એ ફાકટ છે.

આજનાં સ્ત્રી પુરૂષોના સમગ્ર ટોળા કોઇ પણ અમુક ભાગ યા દેશ સેવા કે લોક કલ્યાણના કાર્ય માટે જ-તાનજ હતા.

આજે શ્રાવણ વદી આષ્ટમીનો દીવસ સર્વ કોઇ એટ-લેકે પુણ્યમાર્ગના સંપ્રદાય વિષે જાણનારાઓના ધ્યાનમાંજ હશે કે શ્રીકૃષ્ણજીના જન્મનો દિવસ હોવાથી, આનંદ ઉત્સવ એ પ્રસંગને માટેજ સરવત્ર હતો. આજના પ્રસંગને માટે જ્યારે જોઇએ તેવી ધામધુમ ખીજા દરેએક શહેરો અને ગાંભોમા ગોસ્વામીઓના મંદિરમાંજ થાય છે, ત્યારે આ શ્રીનગર શહેરમાં તેવા મંદિરો ઉપરાંત શહેરની પૂર્વ દિશા તરફ આવેલી સિલ્હમાતાના મંદિરે પણ સઘળા દેવાલયો કરતાં વધારે ઠાઠમાઠ કરવાનો રિવાજ પુરાતન કાળની રીતિ પ્રમાણે ચાલ્યો આવતો હોવાથી, શ્રીનગર શહેરની સઘળા હિંદુ પ્રજાનુ મન તે તરફ જવાને આકર્ષાઇ રહ્યું હતું.

શ્રીનગર શહેરની સુંદર રચના તેના ભવ્ય દેખાવોમાં કોઇ પણ નવા મુસાફરને કદી પણ ગરકાવ કરી નાંખ્યા વિના રહે તેમ ન હતી; ત્યાંના મકાનોની નવીનતા અને અગમ્ય નમુ-નાઓ દૃષ્ટિગોચર થતાં એવો કોઈકજ મનુષ્ય કવચિ-તજ હોય કે ધડીભર સ્તબ્ધ થયા વિના રહે. શહેરના મધ્ય ભાગપર આવેલું ભાગજ સમીપનું સુંદર ટાવર રાહ-

દારિયોને સમય ખતલાવવાને એક ક્ષણુવાર પણ પ્રમાદ ખ-
 તલાવતું ન હતું. તે તરફની બજારો અને નગર
 નાગરિકોની રોજીદાર હવેલીઓ મંદિરોના ગંગન સાથે વાત
 કરતા શિખરો અને તેપરના ચળકતા સોનાના કળશો, લા-
 ઇએરી કન્યાશાળા વિગેરેનું અવલોકન કરી આગળ ચાલતા
 સિદ્ધમાતાના નામથી ઓળખાતો દરવાજો આવી લાગ્યો.
 ખીજા દરેએક દરવાજા કરતા આ દરવાજો ધણોજ ઉત્તમ
 અને નમુનદાર કહેવાતો હતો, અને હતોપણ ખરેખર તેવો-
 જ ! તે દરવાજાની જુની કારીગીરી નકશીદાર પથ્થરોની
 એક મેક સાથે શોભી રહેલી બન્ને બાજુની દિવાલો, લ
 ડાઇની અંદર ચાલેમ કરી દેશાભિમાન સાચવવા માટે મ-
 હેશર્ણા ધિન બનેલા વિર પુરુષોની કીર્તિમય મુખ મુદ્રા
 વિગેરેથી આ દરવાજાને બહુજ ઉત્તમ પ્રકારે શણગારવામાં
 આવ્યો હતો. તેમજ તેનું બાંધકામ વજ્જરને પણ બારે
 પડે તેવું હતું, તેના મજામુત બાર તેની અંદરની નાની
 બારી કડાં સાંકળ પોલાદને પાણીપાઇબનવેલા તિક્ષણ અ-
 ણિદાર ઝેરીબાલાં વિગેરે ઉત્તમોત્તમ રચનાથી ઉભેલો આ-
 વિશાળ દરવાજો ધણોજ પ્રસંશનિય ગણાતો હતો. જેની
 બાજુ બાજુ અને સાંભે લશ્ત્રાધિપતિ કરોડપતિ તેમજ
 માતખર પગારને પામતા પુષ્કળ અધિકારિયોના મકાંનો
 અને રાજ્ય મંદિરનો પણ કેટલોએક ભાગ આવેલો હતો.
 તે સંઘળાના મધ્ય ભાગમાં એક બાહ્યદુર શિલ્પ શાસ્ત્રીની
 ખાસ દેખરેખ નિચે બનાવેલો સંગેમરમરનો અધિક
 સુંદરતાથી ઉભેલો કુવારો તેના લીલોતરો બર્થા બગીચા
 સાથે, તેમજ તેની વેહેલી સ્વચ્છ અને નિર્મળ જળની

ધારાઓ, જે કે જાણે હંસચારાની માફક સાચાં મોતીની સેરો સરખી નંજરે પડતાં તેની અદભૂત સુંદરતાથી આ ભૂમીનો દેખાવ એટલો તો મનોહર રમણીય, અને વિનોદજનક થઈ રહ્યો હતો કે સ્વર્ગસ્થાનનું બાન કરવાને માટે પણ કદાચિત્ ખસ થઈ શકે.

આવી જનપ્રિય, આનંદદાયી અને ઉત્તમ ભૂમીપરની રચના નિહાળતાં ત્યાંથી આગળ ચાલવાને મનુષ્યનું મન ન થાય તે વાસ્તવીક છે. પરંતુ આગળ હજુ ઘણું ઘણું જોવાનું છે. યાત્રા ભરાઈ છે, રસ્તે જનારા અસંખ્ય મનુષ્યોના જથ્થામાંહેની થતી વાતચિત સાંભળતાં આજના તહેવારની રચના નિહાળવા આગળ ચાલતાં એવાને એવા બધા મહાનો ભિન્ન ભિન્ન જાતિનાં મનુષ્યોનાં નામથી ઓળખાતાં જણાયાં અને તે પછી એક સુંદર ટાંકી નંજરે પડી. આ ટાંકી શહેર બહાર પરામાં વસતી ગરીબ પ્રજાના સુખાથે રાજ્ય લક્ષ્મીથી બંધાવવામાં આવી હતી. અત્યારે પણ આ ટાંકી માણસ વિનાની ખાલી ન હતી. હજારો મુસલમાન તેમજ શૂદ્ર વર્ણની હિંદુ ખાતુઓ મોટા શોર જોરે બંધો ઘોઘાટ સાથે પાણી ભરતાં ધંમસાણ મચાવી મુકતી હતી ; જેના વિલક્ષણ અવાજો શ્રવણ કરનારને કંટાળો ઉત્પન્ન કરે તેવા હોવાથી ત્યાં આગળ કોઈ સારા આદમીઓ રિથર થતા ન હતા. જરૂર આગળ ચાલતાં, યાત્રા પ્રસંગે ભરાએલી દુકાંનોની શરૂઆત થઈ, પ્રથમ પ્રેમોદી, કુરમુરા વગેરેના વેપારીઓ ટાપટીપ કરી આમતેમ બેઠેલા જોવામાં આવ્યા. કેટલાએક ખેલાડીઓ ખેલ કરતા અને કેટલાએક ચક્રડોળ ફેરવતા, તો કેટલાએક 'મેજીક-

ગેમ' ઇંગ્લેન્ડ જાવું નાટક, તથા કેટલાકએક છરી બંગડી ની રમત વગેરે રાખી ગમે તે પ્રકારે પણ પાંચ પૈસા પેદા કરવાની જાણાસાથીજ આવેલા નજરે પડતા હતા. ત્યાર બાદ સુથાર લોકો ઢીંગલા ઢીંગલી, બમરડા, ગરેડી, ઘોડિયાં, બાગડ, તથા છોકરાઓને ખુશી કરવાના રમતના ગાડી ઘોડા, સેત્રાંજ, સોકટાં, પાસા, પાટલા પાટલી, રેંટીયાવિગેરે પોતાથી બનતી કારીગીરી વાપરી હાંસલ કરાવાની દીર્ઘ જાણાસાપૂર્વક, દુકાનો રાખી બેઠેલા હતા.

ત્યાંથી જરા આગળ ચાલતાં તુરતજ એક ગ્રહસ્થની ધુલ-વાડિયે દેખાવ દિધો. જ્યાં આગળ પણ દુકાંનદારોની સારી ભરચક હતી, આ ધુલવાડીપરની ભિન્ન ભિન્ન અવ-લીપરના પચરંગી પુષ્પોની સુંદર સાંડી મનને આનંદ સાગરની લહરીમાં દોરનાર રૂપે હતી. તે માંહેના નાના છોડ આદિ મોટા તરવરની ધટા; જુદાજુદા પક્ષિઓ પોપટ મેના આદિના કામલ કંઠથી નીકળતા સુંદર સ્વર અને વિવિધ પુષ્પોમાંહેથી નિગળતા સસુગંધી બીંદુની પરિભળ વિગેરેથી મોહાંધ બની ઝટિત ચાલનાં મનુષ્યો પણ સ્તબ્ધ બની જતા હતા.

વાડીના મકાંન માંહેથી વેદના મંત્રોની ધ્વનિ શ્રવણ થતિ હતિ જેથી અનુમાન થતું હતું કે આ જગ્યાએ અ-વસ્ય કરીને પાઠશાળા હોવી જોઈયે. આ વાડીની અવળાં નિય રચના નિહાળી જરા આગળ વધ્યા કે આપણા પ્રસિદ્ધ અને લોક પ્રિય પોસ્ટ માસ્તરનો બંગલો આવ્યો. માસ્તર-ના કુટુંબના નાના મોટા દરેકને ગાવા બજાવતો-શાખ પુ-જ્ઞ હતા. આ પ્રસંગે પણ તેઓ હારમોનિયમ નામનું સુંદર

વાજીત્ર વગાડવામા તેમજ તેના સુર પ્રમાણે તાલનુ ભાન નહીં બૂલાય તેવી રીતે ગાયન કરવામા મશગુલ બનેલા હતા. જે સાંભળવાને ત્યાં આગળ હજીરો મનુષ્યોની ઠઠ જમી હતી. તેમજ સાંમેના નાનકડા મેદાનમા એક મદારી રમત કરતો હતો. મદારીની રમત તેમજ પેલું મધુર વાજીત્ર સાથેનુ ગાયન એકજ સાથે હોવાથી મનુષ્યો તે જગ્યા છોડી રવ્ય માત્ર ખસતા ન હતા. પરંતુ દૈવ ઇચ્છાએ લોકોની વધી પડેલી પ્રબળ જ્ઞાસામા તુર્તજ ભંગાણુ પડયું.

ધર્મશાળાની અંદરનો મસ્તાની સાંઠ સાંકળ તોડી છુટો થઈ આ તરફ દોડી આવતા મોહોટી નાસા નાસ થઈ, લોકો આકળા અને બહાવરા બની પોતાના બચાવની જગ્યા શોધવા લાગ્યા, પોસ્ટ માસ્તરનું કુટુંબ પણ ગાવા બજવાનુ બંધ કરી ગ્યેલેરીમા આવી ઠીઠી કરીને હસવા લાગ્યું. પોલીસના સિપાઇઓ સહીત શહેર ફાજદાર આમતેમ ઘોડો કુંદાવા લાગ્યો; સાંઠ પણ માણસોનો મોહોટો જયો જોષ ભૂરાયો બની જયાંત્યાં ફોડવા લાગ્યો પરંતુ સારા નસીબે કશું પણ તુકશાંન થયા વિના તેવી હોહા તુરતવારજ બંધ પડી. સાંમેથી ચાલ્યા આવતા એક ગોવાળે ખમાપરની કડિવાળા એક લાકડીનો ફટકો પેલા મસ્તાની સાંઠના નાકપર બજવાતા તે તુરતવાર નરમ પડ્યો અને તેમ થવા પછી ગોવાળિયે માથાપર બાંધેલા મોળિયા વડે સાંઠના ગળામા બે ચાર આંટા નાખી તેને બાંધી લીધો જેથી સધજો ઘાંઘાટ બંધ થયો અને ગોવાળ સાંઠને દોરી શહેર તરફ ચાલ્યો.

ત્યાર બાદ આગળ ચાલતાં મેળાનું મોહોટું મેદાન નજરે પડયું જ્યાં આગળની સધળા ખુલ્લી જગ્યા આજ

ચોમાસું હોવાથી ચોગરદંભ કુટી નીકળેલી લીલોતરી છવાઈ
 રહી હતી જે કે ખરેખર જાણે ધનુરી લીલાથી બનાંતની
 લીલી જાજમ સર્વ રથજે ખીછાવેલી હોય તેમ બાસતુ
 હતું. આ જગ્યાએ બહાણુ ઘોડા હાથિ વાધ વીગેરે આ-
કારની બેઠક વાલા ગોલ ફરવાના અને નીચે ઉપર જવા
આવવાના ચકડોલો તેના માલીકો તરફથી ફેરવવામાં આ-
વતા હતા; અને તેના નાયકોના ખિસામા તમાસગીરો તર-
 ફથીજે પૈસા પડતા હતા તે એક ટંક શળ ભવન જેવી
 ઉપમાને ચોગ્ય જણાતું હતું. મધ્ય ભાગમાં આવેલી
 સિલ્ધિ અને પાકી સડકપર જનસમુદાયતુ ગમન આ-
 ગમન થતું હતું ગાડી ઘોડાની દોડધામથી ધરતીમ
 માં ધ્રુજરો પેઠો હોય તેવું જણાતું હતું. સડકની ઉત્તર
 દક્ષિણ અને બાજુ વિભજ વારિથી બરેલાં બન્ને સરોવરના
 જળની છોજો કિનારા સાથે અથડાતી હતી. જેકિનારાપર
 લાખો મનુષ્યો મેળાનો દેખાવ જોવાને ઉભેલા હતા. મેળાની
 બજાર ઘણીજ ઉત્તમ પ્રકારે ગોઠવાઈ હતી. બપોઠા ભેર
 વસોથી માથાપર સુગંધી નારંગી તેલ અને અત્તરની
 પરિમળ માટે નાળુક પોતું કેરુંદિના અમુક ભાગપર રા-
ખી કંદોઈઓ, વિવિધ પ્રકારના મેવાવાળાઓ, મણિયાડું અને
વિભાયતી રમકડાં વેચનાર બહોરા લોકો, ડોડા કાકડી વિગેરે
ના ચિબડિયા બહેપારિ કાઢીયાઓ વિગેરેની સંખ્યાબંધ
દુકાંનો વરસાદ પાણીના ભયને લીધે વાંસના પાલાંની ઝું-
પડિયો બનાવી બેઠા હતા. અને તેવી દુકાંનોપર ખ-
 રિદ કરનારની સંખ્યા પણ પુષ્કળ હોવાથી અનુમાન થતું કે
 તેઓ પોતાની પેદાશમાં સંતોષ પામતા હશે, તેમ-

જ સોડા અને લેમોનેડવાળાઓ પણ આ તકનો લાભ લઈ ટોપલામાં પાંચ પચાસ બાટલીઓ મુકી આમ તેમ ફેરી ફરતા હતા. કેટલાએક ત્રણ ચૈડાંની ગાડીમાં કાળુ, રેવડી, ફીસમીસ, બદામ, પીસ્તાં વીગેરે સુકા મેવો પોતાના ગ્રાહકોને નાની નાની તાજુડી વડે તોળા તોળાને આપતા હતા. કેટલાએક સોનેરી વરખ ચઢાવેલાં પાન, સોપારી, લવંગ, એલાયચી વીગેરેની ફેરી, તો કેટલાએક ચાહ, કાશી ગરમાગરમ ઉકાળેલું અને કેસર શાકર નાંખી કાઢેલું દુધ, ભંગી જનોની પ્રિયતા માટે લીલી લીલાગર ભાંગના લોટા વિગેરેથી પણ ફેરી ફરતા અને આનંદ કમાતા માલમ પડતા હતા.

વાંચનાર ! અસમયના મેળાંની ભવ્ય રચનાનું વર્ણન આપતા અને તેની સમાન પ્રશંસા કરતા ઘણા વખત વ્યક્તિ થાય માટે હવે અપણે જરા આગળ જઈએ.

અંધિયાથી થોડેજ દુર આવેલી પેલ્લી સિલ્હ માતાના પૂજારિયોને પણ આજનો દિવસ ઘણોજ આલ્હાદ જનક હતો. અને તેમ હોય તેમાં નવાઈ પણ શું ? મેળામા આવેલા અસંખ્ય મનુષ્યો માતાના દર્શન કરવાને આતુર દિસતા હતા, તેમજ દર્શને આવનારા ભાવિક જનો કદિ પણ માત્ર માતાની મુર્તિ નિહાળી પાછાં ફરનારા હોતાં નથી; જેથી માતાની મુર્તિના ઉપર આજિવીકાનો આધાર રાખી એટલા સુસ્ત પુજારિયોને સારી પેદાશ થવાની વકી હતી.

મેળાનાં વિશાળ મેદાનનો છેડે-છેડી આગળ ચાલતાં નાની નાની ટેકરિયો ચઢેલી વાદળાનાં અધારાથી એકએક

જાણે મસ્ત અને વિકાળ હસ્તીની માફક ટગર ટગર જોયા કરતી હોય તેવું જણાતું, વળિ દ્રોણી લીલી જનમ તેના પોષાક રૂપે બની તેની મહત્વતા અને સૌદર્યતામાં વૃદ્ધિ પમાડતી હતી. વખત વિનાનો પરંતુ માત્ર વાદળ ઘટાથી અદ્રસ્ય થયેલા અહર મણિના તેજોમય કિરણોથી જો મમાં લીલા પીળા અવનવા રંગથી ભરેલા લલીત પ્રકારના લીસોટા ટેકરી રૂપી હસ્તીઓના ઉપર ખરેખરા અંકુશ બરાબર ચિતાર આપતા હતા-રાજ્ય પતિ ધિરાળ સાહેબ તરફથી બંધાવેલી પાશાંણની પાકી અને સિદ્ધિ સડકની બંને બાજુપર આ પ્રમાણે ટેકરિયો અર્મચક્ર આનંદ દાયક થઇ પડતી હતી, તેમાપણ વિપ્રેશ, શોભા વધારી આનંદ ઉમેરવાને સડક અને ટેકરિયોની અંતરમા ઉત્તર દક્ષિણ મોહોટાં વિશાળ મેદાંનો આવેલા હતા; અને તેની એક બાજુપરના મેદાંનમાં આજે વર્ષા ઋતુ હોવાથી તેના માલીકોએ બહુજ ખંતથી જમીન પોંચી કરી બરાબર ખેડી એકાદ વરસાદ થયા પછી યોગ્ય વખતે જીવાર બાજરિનું વાવેતર કરેલું હોવાથી આજે એ બંને ચિજોના ઉભામોલ તથા તેપરના મોતી સરખા અનાંજથી જામેલા ડુંડા ઘણાજ સુશોભિત અને નમ્રતાપ્તથી નિચી ડોક કરી ઉભેલા જોનારની નજરને સંતોષ આપતા હતા; તેમજ તેવા મોલની વચ્ચેના ભાગ જેમાં કે-કે-પણ વાવેતર કરવા વિના માત્ર દૈવધચ્છાનુસાર ઉગી નિકળેલું કુંભળું ધાંસ ક્ષેત્રધણિયોએ ખંતથકી નેદી નાંખી જમીન ચોખ્ખી તૈયાર કરી જેમા વાવેલું જગ મઠ વિગેરે કઠોળ ની કુંપળો વિગેરે દ્રષ્ટીગત થતાં આનંદ ઉદભવ થયા શિવાય

રહેતો હતો નહીં. બિજા બાજુ પણ દરિયાઈ પાણીના વ-
ખત બેચખતના જીવાળો આવવાથી સ્થળે સ્થળે
સફેદ ચંદની સરખું મીઠું જાંમી રહ્યું હતું, અને
તેથી તેની સુંદરતા પણ અચ્છાનંદ દાખવતી હતી. ઇશ્વરની
અગમ્ય રચના પાસે મનુષ્ય કૃતિ શું વિચારના લેખાવિ
શકાય, આ જગ્યા પણ જાણે ખાસ પથ્થરથી બંધાવી
તેના પર બહુજ ધ્યાન આપી સાફ કળિ ચુનો ઢોળાવ્યો
હોય તેની રળિયામણી દિસતી હતી.

સડક ઉપર જનોઈના દોરડાં ધાલી ભિક્ષા વૃત્તી કર-
નાર વૃથાબ્રાહ્મણ નામનું ગૌરવ રાખનારા નામધારિ
બ્રાહ્મણો અને તે શિવાય પણ ગરિમ બીજી વર્ણના ભિક્ષુ-
કો લુલા લંગડા, બહેરા મુંગા, પતિયા, કોઢિયા, આંધલા
ઇત્યાદિ અનેક ભિખારીઓ લાંબા લાંબા પથારા કરી પાછ
પૈસાની લાલચથીજ બેઠેલા હતા કેટલાએક ગુજરાતી બ્રા-
હ્મણોના નામથી ઓળખાતા મેલી પાધડી અને જાડી જનોઈ
વાળાઓ વિવેક રહિત થઇ એક થાળીમા થોડું એક કુંકું લઇ
માર્ગ કૃમણ કરતા દરેએક સ્ત્રી પુરુષોને જોયાઓ જોયાઓ
ના ઉચ્ચાર કરતા ચાંદલો કરવાને જતા જોવામા આવતા
હતા; કેટલા એક ચાંદલો કરાવતા અને કેટલા એક ના પણ
કહેતા, છતાંપણ એ સ્વાર્થમાં અધ થએલા અને ખરેખર
બ્રાહ્મણ ધર્મથી નબ્ત બ્રહ્મ થએલાઓ દરએક પાસે યાચ-
ના કરવાનું એક ક્ષણ માત્ર પણ વિસરી જતા નહતા.
જેથી કેટલાએક મનસ્વી ઇચ્છાથી અને કેટલાએક કંટાળા
ને પણ પાછપૈસો કે ચપટી અનાજ પણ આપતા હતા.
તેમજ પેલા બિચારા અપંગ ભિખારીઓને પણ બલા

અને દયાવંત સ્ત્રી પુરૂષો પાછપૈસો મનવસ્ત્ર આદિ ચિજો આપી તેનું દીલ ખુશ કરતાં આગળ જતાં હતાં. તેમજ કેટલાએક કીર્તીદાનના અભિલાષીઓ માત્ર પોતાની પિછાનવાળાનેજ આપવામાં કૃતાર્થ માની માર્ગ કાપતાં માલમ પડતા હતા. અ.વીને આવી ભિક્ષુકોની પાઘડીપના જેવી. ખજર કાપતાકાપતા આગળ ચાલ્યાનો એટલે સિદ્ધમાતાનો, વિજયદંડ અને તેનાપર ફરકતી ધ્વજનું દ્રષ્ટીગત થયું.

જેવી રીતે શ્રીનગર શહેરની પૂર્વ દિશાએ આવેલો સિદ્ધમાતાના દરવાજાના નામથી ઓળખાતો દરવાજો તમે આગળ જોયો તેમજ રમણિય અને સ્તુતી પાત્ર હતો તેવો તો નહોતો તોપણ ઘણાજ શોભાયમાન સિદ્ધમાતાના મંદિરનો દરવાજો પણ હતો. જે દરવાજો ઘણો ભવ્ય હોવા છતાં સાં આગળ આજે ઘણાજ ગરદી માલમ પડતી હતી. શ્રીમંત કુટુંબના ઐરાંઓ પણ આ સમયે માતાના દર્શને આવેલાં હોવાથી ગમન આગમન કરવાનો રસ્તો મેળવતા તેના રક્ષકોને ઘણાજ મુશ્કેલી પડતી હતી; પરંતુ છેક સંધ્યાકાળ થયેલો હોવાથી હવે તે ગરદી આછરવા માંડી હતી. ધમે ધિમે છેક ગણ્યા ગાંઠ્યા માણસો શિવાય બાકાનાં તો સઘળાઓ માત્ર દર્શન કરી ગ્રહ તરફ વિદાય થયા. પ્રીય વાંચનાર!! માત્ર મંદિરની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવાની ફરશ ઉપર ફેરો મારતા અને તેની અંદર વિરામ પામવાની જગ્યા પર આજે એક વિચીત્ર કોતુક તારા જોવામાં આવશે. આ વિરામ સ્થાનપર અભારે શાંત અને સુખકારક પવનની લહેરો તેમજ દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલી જલધીના જળની

છોજો કિનારા સાથે અથડાતા હોવાથી તેના અવળેની ધ્વનિ, ઇત્યાદિ કારણોને લીધે આસ્થાન પણ કેટલાએક આનંદી અને તરુણ રત્નીપુરુષોને ધણું જ વહાણું થઈ પડેલું હોય તેવું અનુમાન કોઈ પણ માણસ ને થયા શિવાય રહેજ નહીં; અને ખરેખર જેતાં તે હતું પણ તેમજ, અને તેથીજ તેને લોકો વિરામ સ્થાનની ઉપર આપતા હતા.

આ સ્થાન શ્રીનગર શહેરના નાગજિંકે તેમજ સ્ત્રીઓને પણ ધણું જ વહાણું હતું, અને તેથીજ તે સ્થાનપર કંઈ પણ ખાસ પ્રસંગ શિવાય પણ લોકોનું ગમન આગમન નિરંતર ચાલુજ રહેતું હતું. અત્યારે જે કે તે સ્થાનપર કોઈ પણ સ્ત્રી પુરુષ બિલકુલ જણાયું નહોતું તોપણ તેવું કંઈ ઘણું વખત વિના વસ્તીથી રહ્યું નહોતું. તેજ દાણે બે-આસ્ટ્રેલીયન પાણીદાર ઘોડાના હણહણાટ સાથે એક સુંદર લેલીનથી જડેલી મોટાટી લેન્ડો નામની વિલાયતી ગાડીમા બિરાજી શ્રીનગર શહેરના એક મોભાદાર વણિક બહેપારી શેઠ પ્રેમચંદ લક્ષ્મીચંદના સૈભાગ્યવતી પત્ની ગરવસુંદરી તથાન્તેની સહી કામલીલા બન્ને સખીઓ આવી લાગી, આ વણિક પત્નીઓ જે કે માત્ર દર્શન ઉપર ઘણોજ પ્યાર રાખતી હતી તોપણ તેની કોઈ બીજી સખીયો પાછળના વિરામ સ્થાનપર આવેલી હશે તેવું માનવાથી તેઓ જરૂરી દર્શન કરી વિરામ સ્થાન તરફ આવી લાગ્યા.

ગરવસુંદરી—સખી કામલીલા ઘણી આશ્ચર્યની વાત છે કે આજે આ વિરામ સ્થાન વિના વસ્તીએ આપણી નજરે જેવામાં આવેછે.

વળિ રતનલક્ષ્મી હિરાલક્ષ્મી અને કુસુમ કળા જે-
ઓએ આવવાને કહેલું હતું તેઓ પણ કાંઈ આવેલા
હોય તેવું જણાતું નથી.

કાંમલીલા—પ્રિવાત ગરવસુંદરી એ એમ કમ
અન્યું હશે વાઈ ? પણ જુવો તો ખરા દુરથી પેલી
ગાડી કાની દેખાય છે ? મને તો કુસુમકળાનીજ ગાડી
હોય તેવુંજ માલમ પડે છે.

ગરવસુંદરી—હાહા કાંમલીલા તેમજ છે જુવોની પેલા
કાચમીનનો બપોરો ! કુસુમકળાનો ધણી પણ ધણો હેંશીલો છે,
કાચમીનને કપડા પણ કેવા સરસ અપાવ્યા છે; જેને તો
ખરા ! આજે કુસુમકળાનો રોજ પણ કાંઈ જુદોજ હશે.
પ્રીય વાંચનાર ! ગરવ સુંદરી જેવી રીતે એક પુરા પૈસા
દાર વણિકની સ્ત્રી હતી તેવીજ રીતે તે પીયરની પણ ભરી
હતી, તેમજ બચપણમા માત પિતાએ સારે રસ્તે નહીં
ચઢાવતા અતિશય લાડમા ઉછેરી તેને સ્વચ્છંદી બનવા
દિધેલી હોવાથી તેણે જેવું નામ હતું તેવાજ ગુંજાએપણ
તેના દિલમા પ્રવેશ ક્રિયા હતો. પ્રતિદિન વિવિધ પ્રકારના
અહાર વિહાર સાથે કસરત કોઈપણ પ્રકારની નહોવાથી
શરિર કાંઈક પવનથી પુલાયલું હતું. પ્રમાદ પ્રાધાન્ય હો-
વાથી કન્યાશાળાનું મકાનજ જેવને જેને ન બનેલું તેવી
કંમનસીબ હિંદુ સ્ત્રી ઉપર વિદ્યા દેવીના છાંટાતો પડેલાજ
ક્યાંથી હોય ? કાંમલીલા કરતા ગરવસુંદરીના પગલાં જરા
ભારે પડતાં હતાં અને પેટનો આકાર પણ કાંઈક
બહાર નિકળેલો હોવાથી જણાતું કે તે સગર્ભા છે.
બંને સખીઓ અરસપરસ કુસુમકળાની વાતો કરતી, અને

તેને આવવાની રાહ જોતી ગાડી તરફ એકિનજરે જોયા કરતી હતી.

કુસુંમકળા ગરવસુંદરીની માફક ધૈસા પાત્ર પીયરની ન હતી, પરંતુ એક નાના ગામડામાં વસનારા ગરિબ પણુ વિવેક, ઉદાર, અને પરોપકાર આદિ સદ્ગુણ રૂપી દોલતથી ભરેલા માતબર અને કુલીન મા આપની પુત્રી હતી. આગળ આપણા દેશના કેટલાએક શહેરોમાપણુ કંન્યાશાળાઓ ન હતી તો આવા એક નાના ગામડામા વિદ્યાદેવીનું મંદિર કંન્યાઓને માટે ક્યાંથીજ હોય ? પરંતુ ગરિબ અને ખાંનદાન માત પીતાની સારી સંભાળ નીચે ઉછરેલી હોવાથી અહ કાર્યની સઘળા કેલવણિ તેણે બહુજ સારી રીતે મેળવેલી હતી. નીતિ, વિવેક, દયા અને સાચાં બોલા થવું તે તો તેનો નિરંતરનો અભ્યાસજ હતો. અહ કાર્યનો યોગ્ય ભાગ બજાવતી હોવાથી તેમજ પાડા પાડોશીના કામકાજમા પણ નમૃતા પૂર્વક ભાગ લેવાની રત્નપ્રાપ્ત વર્તણૂકને લીધે તેને કેટલેક દરજ્જે મહેનત કરવી પડતી; અને એથી તેના શરીરને યોગ્ય કસરત થતી; જેથી તેનું શરિર તંદુરસ્ત હતું. અને તેનો આનંદી સ્વભાવ તેના કુટુંબપણામાં વિશેષ ઉમેરો કરનાર હતો. તે કુલીન કંન્યા જેવીરીતે સારા માત પીતાને ત્યાં જન્મપામી ઉમદા રીતમાત અને તેવીજ વર્તણૂક સંપાદન કરી રહ્યા હતી, તેવીજ રીતે યોગ્ય પતિ મળવાથી દુધમા સાકર મળે તેવીજ રીતે તેનો સંસાર ઘણોજ સુખી ગણાતો હતો. પરંતુ તેના કંમ નસીબેકરી થયેલી કસોબતના અંગે તેની આખર અવરથામા પડનારા માહાભારથ

કપટની શરૂઆત આજેજ થવાની છે, જે કે હવે બહુજ થોડા વખતમા તાહારા જોવામા આવશે.

જેવી રીતે કુસુમકળા સારા માત પીતૃત્વેયાં જન્મ પામી સદાચાર શિખી સુભાર્યા એ ઉપનામને સુશ્રેષ્ઠિત કરે તેવા દરેક લક્ષણોથી ભરેલી હતી, તેવીજ રીતે તેનો પતિ પ્રેમમોહનરાય પણ એક ગરિબ કુટુંબમાં જન્મ પામી માત્ર વિદ્યા દેવીના રૂડા પ્રભાવે અને એજ મહાદેવીની સદ્કૃપાનુસાર મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા આપવા બાદ ડિસ્ટ્રીક્ટ વકીલની પરીક્ષા પણ પાસ કરી હતી; તેમજ તે જાહેરના કામે બજાવવાને પણ ધણેજ મમતાવાન અને ખંતિસે હોવાથી વર્તમાન પંચાના અધિપતિયો પણ પોતાના પંચાની કટારોમાં તેની વખત એ વખત પુરતી પ્રશંસા કરતા, જેથી જગતમા પ્રેમ મોહનરાયનું નામ ધણેજ લોકપ્રીય ગણાતું હતું. તેમજ તેને મિલનસાર સ્વભાવ તિક્ષણ બુદ્ધિ અને પોતાના અસિદ્ધનું ભત્રું કરવાની પુરતી કાળજી રાખતા હોવાથી પ્રેમમોહનરાયનું નામ શ્રીનગર શહેરના વકીલ તરીકે પણ પહેલા નંબરમાંજ ગણાતું હતું. આવા સુવર્ણમય ગુણોથી ભરેલા બહાદુર પુરુષને કુસુમકળા સરખું સુભાર્યા રત્ન પ્રાપ્ત થાય, પછી તે જોડાના શું વખાણ થવા જોઈએ ? અલબત્ત જે વખાણ ન થાય તેજ થોડા. જેકે વકીલ પ્રેમમોહનરાય અને સદગુણી કુસુમકળા પણ બાળલગ્ન રૂપી ઝેરી સાંકળથી બચવા પામેલાતો નજ હતાં. પરંતુ તેઓ આટલા સુખી નિવડ્યા તે માત્ર તેઓનો સત્સંગ ધર્મરે આપેલી હિંચવૃત્તિ અને સારી ઉમદા તકોનેજ આ ભારી ગણવાં જોઈએ.

જેમ સોનાની ધાળામાં લોઢાની ચુંક સારી ન લાગે તેમ-
જ માણસોના દરએક પ્રસંશનિય કર્તવ્યમાં એક પણ
કદાચિત નકાર કર્તવ્ય અને તો તે પણ સાફ નજ લાગે.
પ્રિય વાંચનાર! ! તને પણ ખરેખર અંતઃકરણમાં ગ્લાની
ઉદભવ પામ્યા વિના રહેશેજ નહીં કે કુસુંમકળાઈપી ભા-
ર્યોરતના સંબંધમાં પણ આજે એવોજ બનાવ આ વિ-
રાંમ સ્થાનપર બનવાનો છે.

ગરવસુંદરી તથા કામલીલા જેવી રીતે કુસુંમકળાને
મળવાની આતુરતાપૂર્વક તેની ગાડીની સાંમે ટગર ટગર
જ્નેયાં કરતાં હતાં, તેવીજ રીતે કુસુંમકળાની ગાડી પણ
વિજળીની માફક ધણીજ ત્વરાથી આવી લાગી હતી.
જેવી ગાડી આવી અને સિલ્કમાતાના દરવાજા આગળ
હલી રહી, કે તરતજ ઘોડાવાળાએ આવી ગાડીનું બારણું ઉ-
ઘાડ્યું, રિવાજ પ્રમાણે એક બાજુપર ગાડીનું બારણું
પકડી ઘોડાવાળો ઉભો રહ્યો અને ગાડીની અંદરથી કુસું-
મકળા તથા રત્નલક્ષ્મી બન્ને નિચે ઉતર્યાં. રત્નલક્ષ્મી
આગળ આવી અને કુસુંમકળા ધિમે ધિમે પાછળ ચાલતી
હતી, તેમજ તેના પગલાં પણ જમીનમાં જરા ભારે પડતા
હતા, આદિ કેટલાંએક ચિન્હો એવાં હતાં કે જે ઉપરથી
તેણી સગર્ભા હોય તેવું માનવાને કારણ હતું.

રત્નલક્ષ્મી અને કુસુંમકળા આનુકૂળ-કરી વિરાંમ
સ્થાન તરફ આવી લાગ્યા કે તુરતજ ગરવસુંદરી તથા
કામલીલા તેઓને ભેટી પડ્યા.

ગરવસુંદરી—કુસુંમકળા આજે તમે તો માહારાથી
પણ વેહલા આવવાના હતા તેને બદલે આમ આટલું
મધું મોડું થયું વાર ?

કુસુંમકળા—બહેન ગરવસુંદરી હું તો ધણીએ બહેલી આવવાને તૈયાર થઇ હતી, તેમજ ગાડી પણ ઉતાવળે જોડી લાવવાને ઘોડાવાલાને કહ્યું હતું, પરંતુ રત્નલક્ષ્મીને આવતાં ધણેજ વિલંબ થયો. મોડું થવાનું કારણ તો એજ છે.

ગરવસુંદરી—સખી કાંમલીલા જોયું કે! કુસુંમકળા ફટલાં પોહોંચેલાં અને જવાબ આપવામાં કુશળ છે? પોતાને ટાપટીપ કરતાં અને વકીલ સાહેબનું મન મનાવતાં વાર લાગી હશે અને નકાંમી ખિચારી રત્નલક્ષ્મીને વગોવવાં તૈયાર થયાછે. કુસુંમકળા તમારો ધણી પણ ધણેજ હેંશીલો દેખાયછે હો; શું આજ તમારો ભપકો અને દમામ છે? તમારો ધણિ પણ તમને બહુ સરસ રીતે શણગારેછે હો!!

કાંમલીલા—બહેન તેમા તમને શું આશ્ચર્ય વ્તક લાગ્યું? આજ કાલ આપણા શ્રીનગર શહેરમા પહેલા નાનરના વકીલ છે; રાજ સાહેબ પણ વખત બે વખત તેમની મુલાકાત લે છે અને હાકિસમાંતો જેવી ટંકશાલજ પડે છે છે. પછી કુસુંમકળાને શણગારે તેમાં તે શું નવાઇ? તેમજ કુસુંમકળાના રૂપને ક્યાં ઓછાંછે; અને તેથીજ વકિલ પ્રેમમોહનરાય તેમને જોતાંજ જેવા ગાલાવીલાં થઇ જાય છે. બહેન મારો ધણી તો કાંઈક બોલું કે જેવો ખાવાનીજ વાત કરે છે, અને કુસુંમકળાએ તો બરાબર પાંચ આંગળિયેજ પૂન્યા છે કે આવો મોટો વકીલ છે છતાં પણ જેમ કુસુંમકળા નચાવે તેમ નાચે છે.

કુસુંમકળા—બહેન ગરવસુંદરી આમ બોલવું તે શું તમને છાજે છે, મહારા પતિ તો બિચારા ગરિબ છે, તેને મને શું શય્યગારે; એ તો તમારી જેવા સારા પૈસાવાળા. ધરાગેની મહેરબાનથીજ બધું નિબધું બન્યું છે. મહારા પતિ કરતાં તમારા પતિ ક્યાં કંમ છે? આજકાલ શ્રીનગર શહેરના નગરશેઠ તરિક્કેનો જેના માથાપર મુગટ છે. મોહોટા લક્ષ્મીપતિ અને પાંચમાં પૂછતા છે, વળિ તમારો એક બેઠા પણ કદિ લોપતા નથી. તમારા જેવા મોહોટા ધનાઢ્યની પાસે અમે ગરિબ તે શું વિસાતમા? સખી કાંમલીલા તને પણ ચાલતે ગાડેજ બેસી જવાની ટેવ દેવાયછ ને શું? શું તું નથી જાણતી કે પ્રેમચંદ શેઠની પાસે અમે કાંઈ દિસાળમાં નજ લેખાઈએ?

ગરવસુંદરી—કેમ કુંસુમકળા બાપડિને દંમ બરાંવા છોકરો? અત્યારે પૈસા સંજાંધી વાતજ નથી માત્ર હેંપુ નીજ વાત છે, સ્ત્રીઓને પૈસાવાળા કરતાં પણ હેંશીલો વાળી હોય તો વધારે મુખી કરે છે.

હનસલક્ષ્મી—બહેનો તમે તો તમારું ટાયતું કુટવામાં પડ્યા છો, પણ જીવો તો ખરા કે પેલું સામેથી કાણ આવે છે?

કાંમલીલા—બહેનો એક તો પેલું હીરાલક્ષ્મી છે પણ તેની સાથે બાજુ કાણ છે તે હું જાણતી નથી. (હીરાલક્ષ્મી તથા મગનગવરી પ્રવેશ કરે છે.)

કુસુંમકળા—બહેન હીરાલક્ષ્મી તમે તો કાંઈ બહુજ મોડું કિંધું?

હિરાલક્ષ્મી—બહેન કુસુંમકળા આવવાનું તો ધાણું વહેણું હતું પણ એમની તમિયેત બરાબર નહીં હતી જેથી મોડું થયું.

કુસુંમકળા—હા બહેન બિચારાં કેવાં લેવઘ ગયાં છે ? લોહી તો શરીરમાં જરા પણ રહ્યુંજ નથી. અને જેવાં નર્તી પીળાંપચ સરખાં થઇ ગયાં છે બહેન હિરાલક્ષ્મી એ કંઈ તમારા નાનકેના સગાં થતાં હશે કેમ વાર ? એમની ત-બિયેત આમ કેટલોએક વખત થયા બગડેલી ચાલે છે ?

હિરાલક્ષ્મી—બહેન કુસુંમકળા એઓ મારા સગા મામાજીની દિકરી થય છે, અને સ્વભાવ બહુજ મળતા-વડા અને પોતે ધણાંજ સાદા હોવાથી સાસરા પીયરમાં બધાનું તેમનાપર ધાણું હતું છે, મારી સગી નણદા કરતાં અમારા ઘરની તેઓ ધણીજ કાળજી રાખે છે. બચ-પણમાંતો ધણા તાંદુરસ્ત હતા; કેાઇ દહાડો નખમાં પડી દરદ થતું નહીં, પણ પરણ્યાપછી બહેન તેજ વર્ષમાં હજારે દહાડો ચઢતો ક્યો અને પાછળથી પાંચમે માસીને કસુવાવડ થઇ ગઇ સારથીજ તાવતો તેમનો પદલો છોડ-તોજ નથી. અને દિનપ્રતિદિન શરીર માંહેથી લોહી ઉડતું જાય છે તથા અશક્તિ વધતી જાય છે; ધણાં ધણાં દૈવ અને ડાકટરો ઓસડ કરીને થાક્યા; ચાર દહાડા સાઈ રહે અને પાછો ફરિ ઉથલો મારે બિચારાં હેરાંન હે-રાંન થયા કરે છે, હવે અડિંયા હવા ફેર કરવા આવેલા છે અને કંઈ સાઈ થાય.

કામલીલા—બહેન દુનિઆમાં બાપડીને ભારેવગાં થવું અને છોકરાં જણવાં તે જન્મ એકમતનો લાહાવો પડવા જેવું

છે તેમજ એકમાથે ખરેખરિ કાળચક્રની ધાત પણુ છે. જો સિદ્ધેસિદ્ધ ઉતર્યું તો તો હીક નહીં તો જીવનાજ સાટાં; પણુ બહેન એથી કંઈ ચાલે છે.

કુસુંમકળા—બહેન છોકરીઓને છેક નાની નાની પરણાવીએ અને પાછી તુરતજ સાસરે મોકલીએ તેનું એ ખરાબ પરિણામ છે. યોગ્ય ઉમ્મર થયેથીજ જો લગ્ન થાય અને પાકટ વયે તેઓ સંસાર વ્યહવારમાં પડે તો પછી એવા બનાવો કવચિત્તજ બને.

કામલીલા—બહેનો જુવો તો ખરા આજતો ખરે-ખરે આપણો સ્ત્રીસમાજજ એકઠો થવાનો હોય તેવું દિસે છે. જુવો દુરથી પેલી કંચનલક્ષ્મીની ગાડી આવે છે, મોડાટાં મોજાં અને શોખીલા લાગેછેનેશું? કેવી ગાડીની ધમણુ કમણુ ઉતરાવી નાંખાવી ખુલ્લી ગાડીમા હવા ખાતા અને જોશબંધ ગાડી દોડાવતા ચાલ્યા આવે છે, સાથે બીજું પણુ કેંઈ દેખાયછ ખરું !

ગરવસુંદરી—તે કેમ દેખાતું નથી કંચન લક્ષ્મીને સંમે ખરણુ પેલી કંચનસુંદરી રહે છે તે છે, એકલાં આવવું ન ફાવે માટે તેમને સાથે લાવ્યા હશે.

કામલીલા—બહેન ગરવ સુંદરી એ પણુ છે તો બ. પકાબંધ ! નહીંતર એના પતિ કંઈબહુ કંમાતા નથી, એક સાધરણુ તારમાસ્તરની ચાકરી છે; પાંચ પચાસ રૂપૈયાનો પગાર બહુ બહુ તો આવતો હશે ?

ગરવસુંદરી—બહેન તું જાણુ નહીં એ તો મુંબઈવાળાં કહેવાય ! ! ધરમા હોય કે ન હોય પણુ બહાર જાય

ત્યારે ટાપ ટીપ જરા સારી રાખે. એક જોડ સારા લુગડાંની હોય તેને તેઓ આખી જીન્દગી સુધી ધણી સંભાળથી ચલાવે. બાહાર જાય ત્યારે રૂપાળાંને રઢિયાળાં થઈને નિકળે અને પાછાં ધરમા આવ્યાં કે તુરત તે કપડા કપાટની કળ પછવાડે પડે, પછી સારાં રહે તેમા શું નવાઈ ? મુંઝવણવાળાંની તો સાચવણ જ જુદી.

કાંમલીલા—હા બહેન બોલવાંમા પણ ધણા ચાલાક છે. કંનસુંદરીના પતિને અહિંયાં ચાકી આવ્યા ને હજુ બે વરસ તો થયા નથી તેટલામા તો બન્ને ધણિ ધણિયાંની જાણે અહિંયાંનાજ અસલ વતની હોય નહીં તેટલાં સહેરમા જાણિતા અને ઓલખાણવાળાં થઈ પડ્યા છે. એવું મીઠું મીઠું બોલેછ કે તે બધાને બહુજ ગમેછે.

ગરવસુંદરી—હવે ટાપલું પડતું મુક જો તેઓ તો ગાડી માંહેથી ઉતર્યા અને હમણા અહિ આવી લાગશે.

કાંમલીલા—બહેનો તેઓ આટલા બધા ઉતાવળાં કેમ આવતા હશે વર ! કાંઈ કાંઈ નવીનવી વાતો કરવાને આતુર હોય તેવું જણાય છે.

(કંચનલક્ષ્મી અને કંનકસુંદરી આવી લાગતા તેને ગરવસુંદરી પુછેછે.)

ગરવસુંદરી—કેમ બહેન કાંઈ નવીન ?

કંચનલક્ષ્મી—નવીન તો કેવું કે તમે તો સાંભળાને ખુશ ખુશ થઈ જશો.

કાંમલીલા—ત્યારે કહોને વળા મોંઘા સોંઘા શાના થાઓછો ? આ તારમાસ્તરના ધરવાળા કાંઈ તારબાર લાવ્યાછ કે શું ?

કંનકસુંદર—બહેન અમે તારશું લાવીએ તમારા જેવા મોહાટા માણસો પાસે અમારી તે શું વિસાત ?

કંચનલક્ષ્મી—બહેનો આપણી નાતની પેલી હરકેરા અને મોતીકોર બન્ને બારે વધી છે, તે તો તમે સઘળા જાણો છો, તેમણે તો એક કૈતુક કીધું.

ગરવસુંદરી—કંચનલક્ષ્મી બોલ જલ્દીથી કહેબહેન તેવું તે તેમણે શું કીધું ?

કંચનલક્ષ્મી—બહેનો એ બન્નેનો એકેજ સાથે દલાડો ચલ્લો થયેલો, બન્ને પાડોશી હોવાથી એક બીજાને સ્નેહ-પણુ સારો હતો; જેથી તેમણે તો વિવા પહેલાં અચરણી જેવો નિશ્ચય કિધો, હજી તો ખબર નથી કે અધુરે ગયું કે છોકરો કે છોકરી શું આવશે તે પહેલાં તો જન્મ પામનારા જ્ઞાનકોનો વેશવાળ ક્યાં.

ગરવસુંદરી—બહેન તેમાં તેમણે શું ખોટું કર્યું છે ? બારેવધતો છેજ બેમાંથી એકને છોકરો આવે ને બીજાને છોકરી આવે તો આવેશવાળ થયું, અને બન્નેને છોકરા કે છોકરી આવે તો વેશવાળ ફેક.

હિરાલક્ષ્મી—હા બહેન ! એક તો ગોઠણ તરીકેનો સં-બંધ હોય અને તેમાં વળિ આવું અને તો એતો રડ્યું જેવું જાણે દુઃખમાં સાકર જેવુંજ લાગે, ખરેખર એ તો જાણ્યે સોનામાં કુંદન ! ! કેવું મજાનું લાગે છે; મને તો એ વાત ખુબજ ગમી.

કુસુંમકળા—બહેનો તમે બધા તે વાતના વખાણુ કરો છો, પણ કોને ખબર શું આવ્યું શું નહ, આગળ-

થી આપડાલાં થઇ આવું કાંમ કરનારની તરફ મને તો સારું મત બાંધવાને મન થતું નથી.

ગરવસુંદરી—બહેનો આતે તમેને શું ચેટક લાગ્યું છે. જે હોય તે કહેશે ? શું આવશે છોકરો કે છોકરી કાંઈ હાથી ઘોડો તો નહીંજ આવે ! ત્યારે ફાકટ ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ ?

કંચન લક્ષ્મી જ્ઞાતા કંનકસુંદરી જો કે મુંબઈમાં વસેલી હોવાથી તેને આ બાબત પસંદતોનજ હોય પરંતુ તેને ચાલતે ગાડે બેસવાની અને મોહોટાઓને બહુ લગાડવાની ટેવ હોવાથી ગરવસુંદરીની પ્રીતી સંપાદન કરવા એક પતંગો જન્મપામનારી બિચારી મુકતાના કમનસીબે મુકવાનું મન થયું. આવા હિયકારા હાજીહાજીખોર સ્ત્રી પુરોથી જગતના તંત્રને કેટલી હાંની ધાયછે તે ધણે ભાગે શ્રીમંત કુટુંબમાં વસનારા અનૂભવીઓની જાણમાં સારી પેઠે આવે છે અત્યારે પણ એજ ટેવ કારણ ભૂત હોવાથી કંનકસુંદરી ઝીણા અવાજે મીઠી જુઆંનથી બોલી.

કંનકસુંદરી—બહેનો જો તમેને ગુરસો ન લાગે તો હું એક માહારી મરજી જાહેર કરું ?

ગરવસુંદરી—બોલોની તમેને ના કોણે કહી ! તમે પણ અમારા ભક્ષાનેજ માટે કાંઈ બોલશો વળિ તમે તો મુંબઈવાળા વાસ્તે વધારે ચાલાક અને વધારે અકલવાળા ગણાવ છો.

કંનકસુંદરી—બહેનો પણ હું તમારી નાતની નથી અને મારે જે વાત કરવાની છે તે તો તમારી નાતના વ્ય-

હવાર સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

કંચનલક્ષ્મી—બહેનકંનકસુંદરી તમારે જરા પણ ગભરાવું નહીં. જે કહેવું હોય તે સુખેથી કહો જો કે તમે અમારા નાતીલાં નથી તોપણ શું થઈ ગયું ? અમારી સાહેલીઓ એવી જૂદાઈ રાખે તેવી નથી. વળિ તમે જે વાત કરશો તે કાંઈ એવી નકામી તો નહીંજ હોય કે કાંઈ ખોટું લાગે.

કંનક સુંદરી—જ્યારે તેમજ છે અને તમારી વચ-
મા તમારી એક સખીની માફક મને પણ બોલવાને તક આપો છો, તે ખાતર તમે બધી બહેનોના હું ઉપકાર માનુ છું, અને આશા રાખું છું કે હું એક ધણીજ ખુશાલી બરેલી બાબત જાહેર કરવા માગું છું તેમા તમે સહ-
જા એક મત થઈ માહારા અભિપ્રાય સાથે મળતી આવ-
શો. હું જે કામ કરવાને કહું છું તે કદાચ કરવું કે ન કર-
વું તે તો ગરવસુંદરી અને કુસુમકળા બન્નેની મરજી ઉ-
પર છે પણ હું તો માહારી ખરેખરી ફરજ સમજી જે ચિ-
ચાર સુઝે છે તે જાહેર કરવાને ઇચ્છું છું.

ગરવસુંદરી—બહેન હવે નકામી લાંબી લાંબી વાતો કરી વાર લગાડે છે તેના કરતા જે હોય તે જલ્દી કહી દે કે ઝટ લઈને બરંમ ભાગે અને અમારું મન શાંત થાય.

કનકસુંદરી—બહેનો તમે સાંભળવાને ધણા આતુર છો ત્યારે તો માહારે જલ્દીથી કહી દેવું જામયે કે ગરવ-
સુંદરી અને કુસુમકળા બન્નેને પણ પેલી હરકોર અને મોતીકોર જેવો ધણોજ સ્તુતીપાત્ર સમય છે, મ.ટે સિદ્ધ-
માતાના મંદિરના આ વિરામ સ્થાનમા આપણુ સખિયેનો

આવો ઉત્તમ સંકેત મળેલો છે તેમસંગે હરકોર મોતીકોર
ની માફક આમન સાંમન નહીં થઈ જવું જોઈયે.

ગરવસુંદર—વળિ તેમા લેવા પણ શું જવું છે જીભે
જીભે કહી દેવું એટલુંજ છે ને આપણે તો ક્યુલું મંજુર
છે, અને કુસુંમકળાને પણ તેમા શું વાધો હોય ?

કુસુંમકળા—બહેન નહીં કેમ ? એ વાત તે કાંઈ બ-
ને ! અને આમ કણુબી કાળા કરતાં પણ વધારે આગળ
આપણાથી ચલાય ?

ગરવસુંદરી—ત્યારે પેલીઓ કાણુ તમારી નાતની
નહીં ?

કુસુંમકળા—નાતની તો ખરિ પણ તે તેની મરજી,
બાકી આપણાથી તો નજ થાય.

ગરવસુંદરી—હા-બા-હા-તમે તો વખતે તમારે દિક-
રા આવશે તો મોહોટો કાઠી રાખ હશે, તેની કુંવરી
સાથે પરણાવશે અને છોકરી આવશે તોપણ તેમજ કરશે.
તમને અમારી જેવા ગરિબ ક્યાંથી ગમે ?

કુસુંમકળા—બહેન ગરિબ વાસ્તે નથી, પણ ખરાબ
લાગે લોકોમા ખબર પડે તો આપણી હાંશી થાય, નહીં
તો વળી તમારી જેવા તે ક્યાંથીજ મળે ?

ગરવસુંદરી—જ્યારે હમણા નહી ને પાછળથી પણ
તમે અમારે સાં વેશવાળ કરવા ઈચ્છો છો તો અત્યારથી
હા કહેવામા શું જોય છે ? તમને મશકરી થવાનો બપ
લાગતો હશે તો આપણે બહાર વાત નહીં કરિયે.
પછી કેમ ?

કુસુંમકળા—બહેન બધી વાત ખરી પણ એ કાંમ આપણાથી એક બિનના પતિને પૂછ્યા વિના કેમ થાય ?

ગરવસુંદરી—તેમાં તે મુઝાવણે શું જાઓ મારી બાધ ? એટલું વળિ ધણીને સમજવાય નહીં; જેમ તમારે ડર છે તેમ અમારે નહીં હોય કે, વળિ એમાં તે મરદ બિચારા સમજે પણ શું ? આપણે છોકરાં જણિયે તે આપણે વેશવાળા કરિયે તેમા વળી તે શાના આડા આવે ? અને કદિ જો તમને તમારો ધણિ કાંઈ આડચણુ કરશે તો હું શેઠને કહીશ તે સમજાવશે, અને તે પણ અત્યારે ક્યાં છે ? માટે કહી દો કે ક્યુત્ર.

હિરાલક્ષ્મી—બહેન કુસુંમકળા તમે તો ચિકણાંજ બહુ ! શું આપણી આખી નાતમા ગરવસુંદરી જેવું એક પણ ધરછે ? કે જેને માટે તમે મનમાં કાંઈ પણ આશા બાંધી શકો ? જાઓ મારી બાધ આમ રંગમા ભંગ શું પાડો છો ?

કુસુંમકળા—બધી વાત ખરાબર છે પણ બહેન મહારાથી મહારા પતિની અજા શિવાય કેમ બને તેમને ખબર પડે તો તે ધણાજ ગુસ્સે થાય.

ગરવસુંદરી—બહેન કંનક સુંદરી જુવો તો ખરા કુસુંમકળા તો જેવાં વર ઘેલાંજ બની ગયા છે, વાત માને ચિતમા મહારો પતિ મહારો ધણીને મહારાએ શું તમારેજ ધણી પુછનાર છે અને અમારે નથી ? આપણી અને છોકરાં ની વાતમા વળી ધણી તે શું જાણે ? ને કદાચ તમારી તેવીજ મરજી હશે કે હાલ છાંતુ રાખવું તો તેમ કરીશું પણ આપણે આપણા મનમાજ સમજી નેતો આનંદ પામીએ.

કંચન લક્ષ્મી—કુસુંમકળા ત્યારે તો જલદી હવે હાજ પાડો. આમ સાતમને સોમવાર કઈ વારંવાર આવતા નથી, હાલ તુરતવેળા આપણે આ વાત છુપી રાખીશું, અને પછી છોકરાં જનમ્યા બાદ તમે તમારા ધણીને સમજાવીને ઠેકાણે પાડજો અને ગવરસુંદરીને તો કાંઈ અડચણ નથી.

કુસુંમકળા જોકે ધણીજ દ્રઢ મનની હતી, તે કદિ પણ આવું નિયકરું કરવાને આતુર તેની આખી જીન્દગીમા પણ નજ બને, સખબ કે મુખ્યત્વે કરીને સુધરેલા પતિના સમાગમે બાળ લગ્નજ ન કરવા જોઈએ તેવો તેના મનમા સંકલ્પ થયો હતો. કુસુંમકળા કણબી—કુંભાર ધાત્રી માત્રી કે કોળી આદિ હલદી વણુના કરતા પણ આવું અતિશય ધિક્કારને લાયક કામ કરવાનો વિકાર સ્વપ્ન સમયમા પણ તેના અંતઃકરણમા નિવાસ કરવાને પામી શકે નહીંજ. પરંતુ સોબતા સોબતા સોબતા કુટેલા કાચના ટુકડા સરખા પશૂવત મનુષ્યને સુવર્ણ સરખા કિંમતવાન બનાવનાર પણ તુંજ અને કોહિનુર સરખા જેમુલાને પથ્થર મિશાલ બનાવી તુચ્છ પંકતીમા ઉતારી પાડનાર પણ તુંજ છે.

એક કુડીલ રાક્ષસ કુમાર્યાના સ્પર્શથી પતિવૃત્ત પાળવાને સદા સર્વદા દ્રઢ મનની પવિત્ર અબળા વ્યભિચાર કરતા શિખે, સુર્ય, સુષાકર, અને સમુદ્ર પણ મર્યાદા રહિત થાય; તોપણ જ્યો કદિ પોતાના ઘેરાયે સંકલ્પથી દૂર નજ થાય તેવા મહાંત યોગેશ્વર તપસ્વીઓ પણ સોબતથીજ પવિત્રતાના દોહતમંદ ખજાનાને એક ક્ષણ વારમા કુંડી ભારી કલંક રૂપીકુષ્ટથી ઘેરાઈ પડે છે,

તો બિચારી કુસુમા કુસુમસરખી નાનુક કુંસુમ !!
તું ભોળવાય તેમા નવાઇ શું ! જુદી જુદી ઘણી સ-
ખીઓના બોલવાથી બિચારી એકલી પડેલી કુસુમકળા
દબાઇ ગઇ; તેમજ જુદા જુદા મોહોડાની જુદી જુદી દલી
લોથી કાંઇક એમ પણ થયું કે ઝાઝા કહે છે માટે ખરા-
ખર હશે તેવા વિચારથી ભોળવાઇ જઇ ધિમેસ્વરે તેણે
બોલવું શરૂ કિયું.

કુસુમકળા—પ્રીય સખી ગરવસુરી અનેખીજી માહારી
ઘણી વહાલી બહેનો અત્યાર સુધી માહારા પતિ અને તેના
મીત્રો માહારી હાજરીમા ઘણી વખત બાળલગ્નની વિ-
રૂદ્ધ કંઇ વાતો કરતા હતા અને જે હું સાંભળતી હતી
તેજ વિચારને વળગી રહી તમે બધી સખીઓના વિચારની
સામેજ હું બોદયા કરતી હતી. પરંતું જ્યારે હું જોઉં છું કે
તમે બધીજ એક મત છો અને માત્ર માહારોજ અભિપ્રાય
તમારાથી અલગ છે સારે માહારે માહારી હઠ છોડી દેવી
જોઇએ. કહેવતમા કહ્યું છે. કે પંચ બોલે તે પરમેશ્વર, તમે
બધીઓએ મળી સામટો નકિક વિચાર કિયો હશે તે
ખરાખરજ હશે, તેમ હવે હું કયુલ કહું છું વળિ પ્રેમચંદ
શેઠ જેવા મહાધનાઢ્ય ધરનાની સાથે વહેવાઇ થવાને
વખત આવે સારે તો તે વખતને પણ બાગ્યશાળી મા-
નવો જોઇએ માટે માહારી પ્રીય બહેનો હું તમારો વિ-
ચાર કયુલ રાખી તમે સઘળાઓને એટલીજ વિનંતી
કરું છું કે આ વાત હાલ તુરત તદ્દન ગુપ્ત રાખવી અને
છોકરાંનો જન્મ થયા પછી યોગ્ય વખતે તેને બહાર
લાવીશું. તમે બહેનોને જે તસ્દી આપી છે તેની માફ

માગી આશા રાખું છું. કેમહારી આટલી પ્રાર્થના તમે અંતઃકરણ પુર્વક એક પોતાની ખ્યારી સખીના બલ્લાની ખાતર પણ કયુલ રાખશો.

કાંમલીલા—કુસુંમકળા શું એવાંતે અમે દિવાના હો-
ઈશું કે તમે ના કહો છતાં અમે વાત બિજાંતે કહિયેં.

ગરવસુંદરી—અલી રત્નલક્ષ્મી જોજોહો તમારા તો પેટમા વળિ ખિર પણ ખાટી નઈ થાય. વારને કુસુંમકળા કહે છે તે સંભાળજો અમે એક ખીજા કયુલ થઈ ચુક્યાં છીએ એટલે બધું પછી આગળ થઈ રહેશે; ખાટી હમણા કાંઈ એ વાત આપણે હોઈ બહાર પણ કહાડવી નહીં. કુસુંમકળાએ અત્યારે મને એક મોહોટું માન અને આખર આપી છે; એમણે માહારો શુકન હું જાણું છું કે પોતાની મરણ સહજ ન હોવા છતાં પણ સાચવ્યો છે, તો આપણે તેમનું કહેવું કયુલ રાખવું જોઈયે.

બહેનો ચાલો હવે આપણે શહેર તરફ જઈએ. રાત પણ પડી ગઈ છે, વખત ઘણો વડી ગયો છે, વારને કદાપિ ઘેર પણ આવ્યા હશે; માટે આપણે હવે જલ્દી અંદિયાથી જવું જોઈયે.

રત્નલક્ષ્મી—ગરવસુંદરી હવે કાંઈ વધારે ઉતાવળ આવી ? તમારે ઉતાવળ શા સારૂ જોઈયે, તમારે ત્યાં તો બટ ચાકર છે પણ કહેવત છે ગરજ સરી એટલે વૈધ વૈરી.

કુસુંમકળા—બહેનો ખરું પુછાવો તો હવે અંદિયા રાત્રિને સમયે આપણુ સ્ત્રી જાતને વધારે વખત પડી રહેવું તે યોગ્ય નથીજ જોકે આપણને કાંઈ ધાસ્તી રાખવાનું કારણ નથી તોપણ વધારે ને વધારે વિલંબ કરવાથી

ધર આગળ પણ રાહ જુવે ! તે કોકના જીવ ચિંતાતુર થાય અને કદાચિત વધારે અધિરાખની ખોળ કરવા નિ-સરે તો કોકમા આપણી હાંશી થાય. વળિ ઘોડાઓ પણ લગભગ ચાર વાગતાના બિચારા જોડાયેલા છે તેને ઉભા ઉભા થાક પણ લાગ્યો હશે, તેના રક્ષકોને પણ આપણે અંદિથી જઈશું તે પછી ઘોડાઓને નવરાવશે ગાડીને ઘો-ષ્ટ સાફ કરશે અને ત્યાર પછી બિચારાઓ હાથેવતી ર-સોધ કરશે ત્યારેજ ખાવાને મળશે. આપણી માફક તેમને કાંઈ ભટ ચાકર તક્યાતી કરી મુકવાના છે કે જતાંવારને પગ ઘોષ્ટ પાટલાપર બેસશે ?

કાંમલીત્રા—ચાલો બેહેનો ચાલો વેવાંણુની દરખાસ્તને વેવાંણુ દેકો આપ્યો હવે બીજું શું જોઈયે.

ચનલક્ષ્મી—હા બહેન હા દાઝેજતો હવે તો એક બીજું વેવાંણુ થઈ ત્યારે શું ઉપરાંણું નલે ? લેજ તેમાં નવાઈશું ચોલો.

ગરવસુંદરી પોતાને બેસવાની જગ્યાપરથી ઉભી થતાં એક પછી એક દરેએક સજિયો ઉભી થઈ અને અરસ-અરસ વાતો કરતી દરવાજા નરફ આવી. જેવી શેઠાંણીઓ દરવાજાના ખારણા પાસે આવીકે તુરતજ ઉંઘતા અથવા ઝકાં ખાતાં ઘોડાવાળા અને કાચમીનો પોતાની શેઠાંણીઓ-ટાયલાં કરતી ક્યારે પરવારશે તેના વિચારમાં નિંદ્રાવશ થઈ ગયેલા હતા તેઓ જાગૃત થયા. કાચમીનો ઘોડાની લગાંમ હાથમા પકડી સજ થયા, તેમજ બાળુ બધ યાને ઘોડાવાળાઓ ગાડીના ખારણા ઝડપથી ઉઘાડી તેના હેન્ડલ હાથમા પ-કડી ઉભા રહ્યા, જેવી સધળા બાઈઓ ગાડીમા બેઠી કે

તુરતજ ગાડીનાં બારણાં મટામટ અવાજસાથે બંધ થયા. એક પછી એક ગાડીઓ ચાલી ઘોડાઓ હંણુ હંણાટ કરવા લાગ્યા કાચમીનોનાં જમણા હાથમાંની લાંબી ચાપુક આમતેમ ફરવા લાગી. તે ગાડીઓ ધર તરફ જતી હોવાથી ઘોડાઓ એટલે તો ઝડપથી જતા હતા કે જોત-જોતાં મા તો તે દ્રષ્ટી મર્યાદા ઓળંગાવી આગળ જતા રહ્યા.

પ્રકરણ બીજું

વાંચનાર! સુસ્તી આર્ય બંધુઓ બિચારી કુસુંમકળાની મરણ નહીં હોવા છતાં જુદાં જુદાં દયાંણુ અને જુદી જુદી દલીલોથી જ્ઞાનચક્ષુ અંજલિ ગયા અને નાજુક મગ જની કોમલ કુસુંમકળા સોબતને લીધે ભોળવાઈ ગઈ અને મગજ કાપુમાં નહીં રાખતાં ગરવસુંદરીની વલાંણુ તરફ દોરવાઈ મટલખકે સગર્ભા હોવા છતાં જનમનારાં બાળકના અરસપરસ વેશવાળ કરવાના કોલ ફરાર આપવામાં તે બંધાઈ ગઈ.

ફનીયાના નીચમ પરમાણે દીવસપર દીવસ વીતવા લાગ્યા અને બાઈયોના પુરા દીવસ લોકો ગંણાવા લાગ્યા. આજ જંણુશે કલે જંણુશે તેવી સ્ત્રી વગંમા વાતો ચાલી દીવસે દીવસે પ્રસવ થવાનો વખત નજીક આવતો ગયો. સુયાંણી જલેખાં તથા સુયાંણી ગોરીણુ બંને અરસપરસ પોતાના શેઠોના ધર તરફ હૈયે મોંહોયે જોવા લાગી તેમને ઘેર જાય બાઈઓના પેટ જૂવે છે. કરં કરકે છે જંણુવાની તક્યારી છે તેવી વાતો કરે બંનેને છે. કરે આવવાની આશા આપે, અને દીન ગુમારે.

બંને સુયાંણીયો તરફથી છોકરો આવવાની વાત ફેલાઈ એટલે ગરવ સુંદરી અંતરકુંભા દિલ્લગીર થવા લાગી તેમજ કુસુંભકળા મન સાથે ખુશી પણ થવા લાગી. કુસુંભકળાને રાત્રીને દીવસ તેજ વીચાર રંમણ કરવા કરતા હતા કે સ્વામિની આજા વીના જે વેશવાળા કર્યું છે તે જૂલ કરી છે, તેમને ખબર પડતાં તેઓ ઘણાજ નાખુશ થશે ક્રોધે ભરાશે અને મારાપર ગુસ્સો કરશે તેમજ કરેલું વેશવાળા ફેક કરે તોપણ વચન ભંગ કર્યાનું હોમત માથે આવતા મશકરીને પાત્ર થવું પડે આવા વીચારમા રાત દીવસ મશગુલ રહેતી હોતી આજાને જ્યારે મલમ પડ્યું કે સુયાંણીના કહેવા મુજબ બંનેને છોકરાજ આવશે ~~ચી~~ તે ઘણીજ ખુશી થઈ, તેણે વીચાર્યું કે બંનેને છોકરા આવશે તો પછી વેશવાળા ફેક થશે અને કોઈ અડચણ નહીં પડે.

વાંચનાર બિચારી કુસુંભકળા પેતાની આશામાં નિરાશ થઈ, સખખ કે સુયાંણીયોની અટકળ જાણી પડી અને પ્રસવનો સમય થતાં ગરવસુંદરીને પ્રથમ દીકરો જન્મ્યો અને ત્યાર પછી બેજ દહાડે કુસુંભકળાએ એક બેહદ સ્વરૂપવંતી સુર્ય સુધાકરને ઝાંખ લગાડે તેવી દેશમા કહેવતા પ્રકટા પણ ના દરેક ચીનહવાળી એક કુમારીકાને જન્મ આપ્યો.

વાંચનાર ગરવસુંદરીનો પતી જેમ જુના વીચારનો અને બહેપારી વર્ગમા સોરી આખરૂ તથા ઈર્જિત ધરાવનાર હતો; તેમજ ઘણા હાંશીલો હોવાથી ઘણા વરસે પોતાને ત્યાં પૂત્ર પ્રસવ પ્રથમવારજ થવાનો આ પ્રસંગ મળતા તેના

અંતઃસકરંભા ધણેજ આનંદ ઉદભવ પામ્યો. જોથી પૂત્ર પ્રસવ થયાના અખર મળતાંજ નીશાળે નીશાળે માં-ણસો મોકલી પતાસા બહેંચાવ્યા તથા રમઝો પછલા આપીને પળાવી, નીશાળીયાઓ ફતેહ ફતેહના પોકાર કરતા ઓખાબુએ નજરે પડવા લાગ્યા, દરેક દેવળે નોખત બે-સડાવી, ઓગીયો રચાવી, ગરીબ ગરબાને, લૂલાંપાંગળાંને, અનવસ્ત્ર આદી આપવા માંડ્યું, બ્રામણો પણ આરોગ્યમ શુભંભવં-તુ બોલવા લાગ્યા, પૂત્ર ચિરાયુષ્યવાંન થાઓ એવા શબ્દની ગરબનાની છોળો શેઠ શેઠાણીની કરણદ્રિ સાથે અથડાવા લાગી.

ગરવસુંદરીના ગરવનો તો કોઇપારજ રહ્યો નહીં, વાંચ નાર તને તો સહેજ ખ્યાલ આવશે કે ગરવસુંદરીને પૂત્ર પ્રસવ થતાં તેમ બનવું તે વાસ્તવીકજ છે. કારણકે ગરવસુંદરી જરા વધારે સ્વતંત્ર મગજની તો હતીજ તેની વાત ચીત્ર અને રીત ભાતની ખુબીનો તમને આગળથીજ જણાઈ ચુકી છે એટલે વધારે બોલવાની જરૂર નથી.

પૂત્ર જનમતાં તે ઘણીજ ચીજાવલી બની ગઇ હતી. કોઇને પાધરો જવાપ આપેજ નહીં આમ જોય તેમ જોયને જે નજરમા આવે તેના ઉપર ગુસ્સો કરે. કે.ઇ છોકરાને, જોવા માંગે તો તેના તરફ ચીડાઇ જાય વાત વાતમા પાસે આવનારને ધમકાવે, શેઠને પણ વખત બેવખત ગુસ્સો કરે જરા પણ ગણે નહીં. શેઠ જો કે શહેરમા એક મોભાદાર વેપારી ગણાતા હતા રાજ્ય દરબારમા સારા માનીતામાં ખપેલા હતા, વેપારી વર્ગમા પણ સારી મોટાદને પામેલા હતા અને તે સાથે ધણાજ તેજ પ્રકૃતીના હતા નોકરો

તેમનાથી થર થર કાંપતાં હતા એવા મીનજી શેઠ ગરમા
 મરમીથી બરેલા હોવા છતાં પણ પેલી રાક્ષણી સરખી કાળા
 અને કદરૂપા શરીરવાળા પાપના પૂદગળ સામાન નિચ ગ-
 રવસુંદરી પાસે આ તિપ્પા શેઠનું રતી માત્ર પણ ચાલતું ન
 હતું. આ વખતે ગરવસુંદરી પોતાના ધણીને નહીં તેની
 વાતમા ધમકાવા લાગી જેમ તેમ જાણવા લાગી અને
 જાણે એક અરધ દીવાની જેવી અને છરધેલી જેવી બની
 ગઈ હતી તોપણ જેમ તેમ સમજતી શેઠ તેના મનનું
 સમાધાન કરતા હતા તેવામા ગરવસુંદરીની નંથુદ નં-
 દકુંવર જે દૂર દેશવર આપેલી હતી તેને તારન,
 સંદેશાથી ખચર મળતાં તે પણ તાબડોપ બાઈના ચી.
 રંજીતીને નીરખવા તુરતના તૈયાર કરાવેલાં ઝબલાં ટોપી
 લઈ આવી લાગી. ઝબલાં ટોપી લઈ ભોળાઈને શાંતીના
 ખચર પૂછ્યા એકવાર પૂછ્યું બેવાર પૂછ્યું ત્રીજીવાર પૂ-
 છ્યું પણ ભોળાઈ તરફથી કંઈ જવાપ મળ્યો નહીં. નં-
 દકુંવરે છેવટ વીચાર્યું કે સુવાવડને લીધે કાંત બહાર મારી
 ગયાં હશે ? પરંતુ વાંચનાર તેમ નહીં હતું ! એ તો
 ગરવસુંદરી જે કે એક વાતે માત્ર અધુરી હતી તે સંમ્પુર્ણ
 થતાં તેના અંદકારને લીધેજ તેની શ્રવણ ધ્રુવિયો ધ્યા-
 યેનમહાં થઈ ગઈ હતી. પરંતુ તેવા વીચારો બિચારી નંદ-
 કુંવરને ન આવ્યા અને મોહોટથી પૂછ્યું કે ગરવી બાબી
 ગરવી બાબી કેમ તમે માં છોકરાં સારા છો ?

ગરવસુંદરી—તમે તો આવ્યાં કે જણાયા હવે ચાર
 દહાડા સુવાડમાં બુવાં છીએ ત્યાં તો જરા સુખ આવવા

દે। ! શું હું બેહેરી બેહેરી થઈ મોઢાણું કે શું ? આવ્યાં
ખીચારા ધરડાપો કરવા વળી ગરવી ગરવી જરા મોટે નામે
બોલાવતા તો વળી બાર પડતો હશે, ગરવી બાબી ગરવી બાબી
કરતાંને ધાંટા પાડતા જાણે આવ્યા ! પણ તમે તે કાંઈ
ધ્વંના રહો તેવા છો ? તમારા લખાણુ તો તમે ન્યારેને ત્યારે
ઝળકાવતાંજ ફરો છો

નંદકુંવર—બાબી મેં તમને ધીરે ધીરે બેવાર પૂ-
છ્યું ત્રણવાર પૂછ્યું તોય તમે જવાપ ન આપ્યો ત્યારે
જરા તાણીને બોલી તેમાં શું થઈ ગયું ? હું બોલી તે
મને મહેનત પડી અને ગરવી બાબી કહેવાની તો મારી
નાનપંથુની ટેવ છે છતાં જો તમને માહુંજ લાગતું હશે
તો હવેથી તમે કહેશો તેમ કહીશ.

ગરવસુંદરી—હા હા એતો હું તને ઓળખું છું—ખા-
ને વળી જવાખ દેતા જરા વાર લાગી ત્યાં તો ધાંટે ઘાટ
પાડવા મંડ્યા. હું તે રાંડ તને જવાખ દઉં કે છેકરાને
ધવરાવું શું ત્યારે તમારા વાસ્તે હું મારા દીકરાને મારી
નાંખું કે ? તમારા તો મનમા ધણુંય હોય કે બાઈ વાં-
ઝીયો રહે ને તમને બધું ભોગ પડે પણ તેમ નથી થવા-
નું, ને નાનપંથુની ટેવ બેવ હવે નહીં ચાલે; હવે તો ખાસાં
ગરવસુંદરી બાબી કહેશો તોજ ચાલશે નહીં તો તમે ત
મારે ઘેર ને અમે અમારે ત્યાં.

નંદ—બાબી સાહેબ નહીં આવીયે અમે અમારા
ભત્રીજાને જોઈને ચાલ્યા જઈશું. પછી કાંઈ ?

ગરવ—જાઓતો રસ્તો સિધ્ધો પડ્યો ના કાંણુ કહે છે ? જાઓ તેટલા ઓછા તમને તેડવા કાંણુ આવે છે ? નાહકના ભરાતા મરોહ.

નંદ—ભાભી ! તમારાથી બોલાય તેટલું બોલો મારે કાંઈ નાનથી પણ વાત તો કરો કે કીકા આજ કેટલા વાસાને થયો અને ધરમ ધ્યાન કેટલું કર્યું. બ્રામણની ચોરાશીનમાડી કે નહીં.

ગરવ—જમાડતાં હશે તમારા મનને વળી તમારા બાઈને દોકરો આવ્યો ને એને તો કાંઈએ નથી. આ બેની શાજે છુટી અપાવીને કાંકરી કાંકરી સાકર વેંચી થોડાક પતાસા વહેંચ્યા. નંદકુંવરે મન સાથે વીચાર્યું કે આખર ભર આવ્યાછઈયને આખર ગુમાવીને જઈશું તે કરતાં ભાભીને સારું લાગે તેવું બોલી બે દહાડા રહી ચાલ પકડરી તેજ વધારે બહેતર છે. જોયું તે ધિમે રહીને બોલી કે દયો ભાભી તેમ તે હોય કાંઈ વાર ? આજ માંડ કરીને મારા બાઈને ઘેર થોડીયું પારણું બંધાયું ને એક ચોરાશીયે નહીં ?

ગરવસુંદરી—તમારા બાઈ આવે ત્યારે કહેજો પણ જોજો કે શું જવાપ આપે છે એ તો કંબુલના કાકા થઈને બેઠા છે તમારે વળી બાઈને ઘેર છોકરો આવ્યો છે ને તમારા બાઈને તો કાંઈએ નથી કાંણુ જાણે કંઈ રાંડે કાંત બરયા. છે તે મારું તો માનતાજ નથી. પણ નંદીબા હું કાંઈ તમારા બાઈને ગણના નથીતો મેં મારી મેળે ખાસા રૂપીયા ૧૦૦૦ આપડા મોરને આપી મુક્યા છે તે તેની મેળે બ્રામણોને જમાડશે.

નંદકુંવર—અરે બાબી બ્રામણનો તે બરોસો થાય કે તે મહીથી ખાધ જશે તો ?

ગરવસુંદરી—એવી કાંઈ હું કાચી નથીતો સીધું સામાન અપાવાનોને દેખરેખ વીગરેતો બંદોબસ્ત રાખવાનું કામ આપણા મુનીમને સોંપ્યું છે.

નંદકુંવર—મુનીમજી મારા બાપને કહી દેશે તો ?

ગરવસુંદરી—કહેતો શું કરવા પડી છે ? પણ એ કહેજ નહીં કારણ કે મારેને એને જરા સારું છે.

નંદકુંવર—સારું તેટલે શું આમ કાંઈ પણ ધરમધ્યાંન તમારે છાંતું કરવું હોય તો તમે તેની મારફતજ કરવો છો શું ? અને તેમ હશે તો તે પણ ખાધ ધરાયો હશે તે કાંઈ દીક કે.

ગરવસુંદરી—નંદીબા તમે સમજ્યા નહીં એ ખાઈ જાયજ નહીં કારણ હું એને કાંઈ એણું આપતી નથી.

નંદકુંવર—તમે એને શું કરવા આપો છે ?

ગરવસુંદરી—એકવાર કહ્યું નહીં કે મારેને એનેજ સારું છે આ છોકરોજ એના પગલાથી, નંદીબા સાંભળ્યું નંદકુંવર આ સોબળતાં એકદમ ઝાંખી પડી ગઈ મન સાથે બળવા લાગી તે તેની તરફેણમાં છે તેવું સમજી બોળપણમાં બોળખણે પોતાનું બોપાણું ફેંકી જતાવું જેથી નથુદ બાપના રૂઝીયારા સંસાર મારે દીલગીર થઈ પણ શું કરે ? બાબી પાસે બાપનું કાંઈ પણ ચાલતું નહી હવું. થોડીવાર ન બોલી એટલે ગરવસુંદરી બોલી કે નંદીબા તમે પણ આવ્યા છો તમારે રહેજો એમ કરીને સોડમાંથી

કહાડી છોકરાને આપ્યો નંદકુંવરે ઝમઝાં ટોપી આપ્યાં
સારો દહાડો જોધને નામ પાડ્યું, જોશીબાવાને પુછવાથી
બાઈની સીંહરાશી નકી યમ્મ જેથી મણીરાય નામ પાડ્યું
અને બાઈ બોળમ્મ પાસે રળ માગી. બોળમ્મના મનથી
ગોઠણ ઠરેલી નંણુદને રળ આપવી ઠીક લાગે નહીં, બાઈ
પણ આગ્રહ કરે તે બનવા જોગ છે પણ સુશીલ નંદકું-
વર ખાંનદાંન કુટંબમા અવતરવા સાથે યોગ્ય પુરૂષને
પામેલી તેમજ કેળવાયેલી હોવાથી તેનું મન તો રાત્રીને
દીન બોળમ્મને જોઈ હડહડ બળવા લાગ્યું, મન સાથે
પ્રતિજ્ઞા કરી કે બાઈને ઘેર હવે આવતું નહીં અને જેમ
બને તેમ જલદી રવાના થવું.

વાંચનાર ! ! આવી કુસંગતમા રહી પોતાનું પવિ
તપણ્ય ભંગ કરવાને નહીં ઇછિનારી અને શિયલ વૃન્ત પા-
ળવાને પ્રાંણ જતાં સુધી પણ આતુર તેવી સુશીલ અને
પ્રસંશાને પામેલી બાલા નંદકુંવર બળતી જળતી માત્ર
એક અઠવાડીયું રહી ફરી વખત આવવાનો વાયંદા કરી
વિદાય થઈ.

વાચનારી બાનુઓ અને પ્રિય ગરહસ્થો આ ઉપરથી
ધડે લેવાનો માત્ર એટલોજ છે કે જોઓ પોતે ખરાબ
થવાને નહીં ધારતા હોય અને સારાંજ રહેવાની ઇચ્છા
રાખતા હોય તેવા મનુષ્યે તેવા ગલીય સ્થાનમા ગમે તે-
ટલું સુખ હોય છતાં પણ વસવું નહીં.

નંદકુંવર ગમ્મ એટલે ગરવસુંદરી ધરમાં એકલી પડી
જેથી જુદી જુદી સાહેલીયો ધરમા આવવા લાગી, જુદી

જુદી વાતો થવા લાગી જે જે સખીઓ સિદ્ધ માતના દર્શનમા સાથે હતી તેઓયે સંભાર્યું કે તાલ ઠીક થયો છે. તમારે દીકરો આવ્યો અને કુસુમકળાને છોકરી આવી અમારા તો પેટમાં ધાસ્તી હતી કે બંનેને છોકરા કે છોકરી આવી પડશે તો નાહક વેશવાળ રદ જશે અને બંનેને પાછી મહેનત રહેશે.

ગરવસુંદરી-બહેનો ! ! તમને ગમે તેમ ધાસ્તી હોય પણ આપણો પરમેશ્વર હશે કે નહીં ? વળી આપણે માતાની સન્મુખ કર્યું છે.

કાંમલીલા-હવે બધું ટાયલું મુકી દઈ હું કહું છું તે સાંભળો.

ગરવસુંદરી-કેમ અલી શું કહે છે! તારો તો ધાંટાળ જાંણે મોટા ભોગળ બટીયા જેવડો છે, બોલ શું કહે છે ?

કાંમલીલા-હવે કુસુમકળાને કહેવરાવો કે નાળીયેર મો કહેવાત વાતમા તો બળે મહીના વહી ગયા ને હજી આંખતો હથડતી નથી ત્યારે પેટમાંથી કરવાની શી ઉતાવળ હતી બ્યારે હવે ઉતાવળ નથી તો પછી-

ગરવસુંદરી-બાપ હું શું કરું હું તો ધણુંય કહેવરાવું છું પણ કુસુમકળા દીલ કર્યા કરે ત્યાં હું શું કરું ?

રત્નલક્ષ્મી-બહેનો તમે જે વાતનો વીચાર કરો છો તે ઠીક છે પણ તે વાતનો હાલમા ઉચ્ચાર કરી શકાય તેમ નથી, તમે તો તમારા શુભતાંનમાં પડ્યા છો પણ હું હંમથાળ કુસુમકળાને ત્યાં ગઈ હતી અને તેને ત્યાં તો કંઈપ્રાંતનો કોઈપાર નથી મહા કાલની વકીલ પ્રેમ મોહન-

રાયને અધોધ થઇ આવી છે ઠાક્ટરો ઉપર ડાક્ટરોને વધદ ઉપર વધદો આવે છે હકીમે ફકીરો બૂવા ભામા ધણા આવી ગયા કોઇની કાંઇ પણ ટીકી ભાગતી નથી, કુસુંમકળા બીચારાં ઓશીયાળાં જેવાં બોળામા મુકતાને લઇને બેઠાં બેઠાં રડતાં હતાં. તેમની નાંણુદ પણ મુંબઈથી આવ્યા હતા તેને ગયાને પણ બેજ દહાડા થયા ને પ્રેમમોહનરાયની તબીબીયેત બગડી. તેટલી વાત કરે છે ત્યાં તો પોકરાણુ સંભળાઇને સહુ બેબાકળા બની ગયા. ગરવસુંદરીના ધરથી કુસુંમકળાનુ ધર બહુ દુર નહીં હતું, પરંતુ ઓચીંતાનું આવું કોલેરાનું દરદ તેમજ ધરો પણ ધણા વિશાળ બાંધણીના અને પાંચ પાંચ મજલાના તેમજ બાહુતોથી ગીચોગીચ હોવાને લીધેજ ખબર પડેલી નહીં. સહુ ઉઠ્યાં શેઠાણીયે ધર એક ચાકરડીને બળાવ્યું બાંધને ઘોડીયામાં સુવાંડી હીંચકા નાંખવા એક નાની છોકરીને ખાવાનું આપવાની લાલચથી પટાવી હાથમા દોરી આપીને બેસાડી, દુકાંને એક નોકરને કહેવા મોકલ્યું કે શેઠને કહીયે તે જલ્દી પ્રેમમોહનરાયને ત્યાં જાય. આટલું કહેવરાવવા બાદ ગરવસુંદરીયે જવાનો વીચાર ક્યો, તેને અટકાવીને રત્નલક્ષ્મી કહેવા લાગી કે ગરવસુંદરીઆ કુંવારે માંડવે તમે ક્યાં આવો છો વાહ મરનાર તો મરી જાય પણ પાછલાનું બલુ વાંચો છો કે નહીં ?

ગરવસુંદરી—અરે તેમા શું ? આપણે ક્યાં હજી નાજિયેર રૂપીયો લીધો છે ?

રત્નલક્ષ્મી—લે તેમા શું થયું મન જોડે નહીં કર્યું

ત્યાંથી પછ રહ્યું તમે તમારે ઘેર રહો. કોઇ પુછશે તો હું જવાબ આપીશ કે એમની તબીયેત સારી નથી અને દુઃખ કોને ભાગવાનું છે ! કુસુંભકળા તો જાણેજ છે. કે ન અવાજ તોપણ વળી હું તેને કહીશ. પછી શું ?

ગરવસુંદરી—ત્યારે તો ઠીક લે મફતની ખંચખંત આવે પણ શેઠ જશે તેનું કેમ ?

કાંમલીલા—તેને પણ જવા દેવા તો નજોઇએ ! બી. જા માણસને મોકલો પેલો બોડાવાળો બેઠા કહેવરાવેને કે મારો જીવ એકાએક બગડી આવ્યો છે એટલે તુરત આવશે પછી જરા ઢોંગ સોંગ કરીને રોકી રાખજો.

સખીયો ગઈ, બોડાવાળાએ જઈને શેઠને કહ્યું શેઠ એમમોહનરાયને ત્યાં નગયા ને ઘેર આવ્યા ગરવસુંદરી ગરવમાં અંધ થયેલી તે જુઠા સાચા ઢોંગ કરી વારંવાર ભોટા ભરવા ભાગી ગળામાં આંગળા ખોશી ઉભટીયો કરવા ભાગી. ગાડી દોડાવતો ડાક્ટર આવ્યો તબિયેત પુછી વીહીટના રૂપીયા ખીસામાં નાંખ્યા કર કરીયું ~~જાખી આગ્યુ~~ શીશી બાળને મોકલજો કરી ડાક્ટર સાહેબ ચાલ્યા 'ડાક્ટરથી ગાંમમા વાત ફેલાઈ એટલે લોકો જોવા આવ્યા દવાખાને-થી દવા પણ આવી ને કે લોકો જાનને લીધે ગરવસુંદરી ને પીવી પડી. જાડો કળજ થયો પેટ ચડ્યું નકરું કહા ડતા હંટ પેઠા જેવું થયું. પણ કરે શું ? કોને કહે કે " સુંગેકું દેવનાં ભાયા સમજ સમજ પસ્તાય " તેમ થયુ. વારંવાર માઠ આવે ને પસ્તાવો કરે. દિવસે દવસે જુઠાં જુઠાં દરદ થવા લાગ્યાં ડાક્ટરની રોજી-

ચાલી જેમ જેમ વખત થતો ગયો તેમ તેમ
 જૂઠા જૂઠા વૈદ્યોની જૂદી જૂદી ઔષધિ તેમજ જૂઠા
 જૂઠા દાકતરોની જૂદી જૂદી દવાઓ બૂવાભામા જોગીજતિ
 આદિના દોરા ધાગા તાવીત માદજિયાં વિગેરેથી ગરવસું-
 દરીનો ઓરંડો દિનપ્રતિદિન ચિકાર ભરાવા લાગ્યો. આવા
 અનેક ઉપચારો છતાં પેટ ચોળીને મુળ ઉલ્લું કરવાની
 કહેવત સમાન થયેલી અનારોગ્યતાથી ગરવસુંદરી દુર ધરો
 કે નહીં એ ધણુંજ શક ભરેલું થઈ પડ્યું. દિનપ્રતિદિન શરીર
 પથ્ય ફૂંચ ~~જાની~~ વધારે વધારે અશક્ત થતું ગયું, કેટલા-
 એક વૈદ્યો અને દાકતરો પથ્ય આરામ થવામા નિરાશા બ-
 તાવવા લાગ્યા, જે વાત સોડોમા ફેલાતા ગરવસુંદરીને આ-
 રામ નહીંજ થાય તેવી ચરચા સોડોમા મોહોટા પામાપર
 થવા લાગી.

પરંતુ વાંચનારો તેમ ન હવું ! બિચારી મુક્તાના
 કંમ નસીબના પ્રભજે કરી ગરવસુંદરીનું આયુષ્ય હજી તો
 ધણું દિર્ઘ હતું. ગરવસુંદરીને આવી ભય ભરેલી અને આ-
 ખર વખતને પાત્ર થયેલી જોષ તેના પત્નીએ દેશી વૈદ્યોની
 એક સભા પોતાના મહામંદિરના મોહોટા દિવાનખાનામા
 મેળવી પોતાની પત્નીને આરામ ધરો કે કેમ તે સલાહ
 રજુ કરતાં સધળાઓ જોકે નિરાશ જેવા દેખાવા લાગ્યા પ-
 રંતુ વિલાસત જઈ એમ. ડી.ની પરિક્ષા પ્રાપ્ત કરી આવેલો
 એક ડાક્ટર જોકે દેશી ઔષધોમા પથ્ય પ્રજો પ્રવીણ હોવા-
 થી આ દેશી વૈદ્યોની સભાનું તેમને પ્રમુખ સ્થાન આપવા-

મા આબુ' હવું સમજા વેલોની ફરમાશથી અને પોતાની હિ-
મતથી તેણે ગરવસુંદરીની દવા કરવાનું માથે લેતાં આરામ
થવાની આશા આપી.

આ ત્રીશ વરસના બર જુવાન ડાકતરની હિંમતને બધા
વેલો હસી કહાડતા તથા પંચાતો કરી ગરવસુંદરીના મૃત્યુની
તથા ડાકતરનો ફેસ્તો થયેલો જોવાની રાહ જોતા હતા. પ-
રંતુ મુકતાના કંમનસીબ ગરવસુંદરીનું આયુષ્ય અને દા-
કતરને થશ આપવામા ઇશ્વરની સદ્કૃપા સાતુકુળ થવાથી
ગરવસુંદરીને હમેશાં ઝાડા થવા ઉપરાંત પેટ ચઢવાનું દરદ
હવું તે કુમે કુમે કંમતી થવા લાગ્યું અને એક માસ એમ.
ડી. ડાકતરની દેખરેખ નિચે હપચાર થવાથી તબિયેત-
મા તદ્દન જોવો સુધારો થઈ ગયેલો જણાયો. બધી ઔષધો
બંધ થઈ પરંતુ નળજાઈ ધણી જણાતી હોવાથી સક્તીની
દવા ચાલુ રાખી હતી. અને બરાબર એક વરસ થવાથી
ગરવસુંદરી અસહ સ્થિતિમા આવી ગઈ. ડાકતરના તરફ-
થી હવે દવાની બિલકુલ જરૂર નથી તેવી સલાહ મળતાં
દવા બંધ કરી ડાકતર સાહેબને ધનામ શું આપવું તે વિ-
ચાર કરવા શેઠ શેઠાણી એકમત થવામા રોકાયા, ડાકતર-
ની મહેનત અને મંદગી એ બન્નેનો વિચાર કરવો અને
કદર જાણવી એ કાંમ હિંદુઓથી પોતાના જાત બાપ્તઓને
માટે બની શકવું આ દુનિયામા ધણીજ કઠીનતા બરેલું
માલમ પડે છે.

ડાકતર જેકે પોતાના નામથી નહીં પરંતુ એમ. ડી.
ની સનંદથીજ મોકામાં પ્રસિદ્ધ હતા, તેઓ જાતના બાલક

હતા. એટલે પછી તેને ઇનામ અકાંમ આપવાના સંખ-
 ધમાં લાંબો વિચાર પશુ શા માટે કરવો જોઈએ, એ કાંઈ
 યુરોપીયન ન હતા, નહતા જમીન, ક્રાંસ કે આપરીશ; વર્ષ
પુરાની મહેનત તરિકે માત્ર ૧૦૦૦) રૂપૈયા આપી હોડા લા-
 વવાનો શેઠશ્રીએ નિશ્ચય બતાવ્યો, અમલ પુ અને મદાંધ
 ગરવસુંદરીએ ટેકા આપ્યો. હજાર રૂપૈયાની વાતજ
 સાંભળતા તેને ધણા લાગ્યા પરંતુ દાકતરના સારા નશીબે
 કાંઈક બીજી બક્ષિસ પશુ આપવી તેથી ગરવસુંદરીનો ખાં-
 નગી મનસુખો થયો અને તે અનુસાર એક જડાવ પહોંચી
 હજાર રૂપૈયાની સાથે આપવાનું શેઠને જણાવ્યું. જે વાત
 શેઠશ્રીને પસંદ પડી નહીં, પરંતુ ગરવસુંદરી પાસે કાંઈપશુ
 ચાલી નહીં શકવાથી તે વાત પશુ કબુલ રાખી દાકતર
 સાહેબને ત્યાં એક રૂપાના નાના ખુમચામા રૂપૈયા એક હ-
 જાર રોકડા અને જડાવ પહોંચી મહેનતના બદલા તરિકે
 મોકલાવી આપવાની સુનીમને આગ્રા કરી. વરસ પુરું થયું
 ગરવસુંદરીની તબિયેત સુધરી, કુસુમકળાને પ્રણ વકિલ પ્રે-
 મમોહનરાયને ગત થયે વર્ષ સવર્ષ થવાથી પીયર જઈ
પ્રણો મુઠી પાછા આગ્યા. દિવસે દિવસે શોક પશુ કંમી
 થવા લાગ્યો ગરવસુંદરી વખતો વખત તેને ત્યાં જાય આ-
 શાસન આપે પરંતુ વેશવાળની વાત હંચકતાં જીભ ઉપડે
 નહીં. આજે તો ચોકસ કહીશ કાલે જરૂર કહીશ તેવાને
 તેવા હવાઈ વિચારોમા વખત વીતવા લાગ્યો, પરંતુ મોલી
 સમાય નહીં.

વાંચનાર ! સિદ્ધ માતાના દર્શનની વાત તમે બૂલી ગયા નહીંજ હશે કે શ્રાવણ વદી અષ્ટમીની કાંમ નસી-
ય સાંજ જનમનારી મુક્તા તેમજ મથિરાયના વેશવાળની
હૃદયારણને જન્મ આપનારી હતી. આજે ત્યાર પછીના
ત્રીજા વર્ષની તેજ સાંજ કાંમભાગ્યના કુમની શરૂઆત ક-
રનાર હતી. સાંજના સમયે સિદ્ધમાતાના દર્શને ગયેલી ગ-
રવસુંદરી કાંમલીલા તથા રત્નભક્તી ધર તરફ જતાં ચાલે
કુસુમકળાને મળતાં ~~બધાં~~ એ વિચારથી તે વિધવા મા-
તાની હતાભગ્ય પુત્રી મુક્તાના પ્રારબ્ધનુ નિયતપણ જાહેર
કરવાનો દિવસ નક્કી કરવા આવ્યા.

આ વખતે કુસુમકળા મુક્તાને ખોળામાં લઈ બેઠેલાં
હતા, ધરનો દેખાવ શોભામ્મ હતો સાંજ છેક પડી ગયેલી
હતી રાત્રિ પણ શાંત વર્ણ ધારણ કરી દુનિયા હપર છ-
વાઈ નિકળવાને તત્પર હતી, છતાં પણ વક્રિલ પ્રેમમોહન-
રાયની હવેલી જેકે એક વખત આવા સમયે સૂર્યના સરખી
ચળકતિ અને તેજસ્વીરોશનીથી ચળકાટ આપતી તથા લોકોની
આવજનવથી દેદિપ્યમાન રહેતી હતી તેજ હવેલીમા આજે એક
પણ દિવો થવાને હજી કેટલીએક વાર હતી, રસ્તાપરની
એક બારીનું સહજ અજવાળું આવતું હોવાથી કુસુમકળા
ધિરજ પકડી બેઠી હતી. તેવામા અચાનક રત્નભક્તી કામ-
લીલા અને ગરવસુંદરીને પ્રવેશ કરતાં જોયાં, પુરતવાર મુ-
ક્તાને ભોંયપર બેસાડી કુસુમકળા બેહેબાકળા હઠી. ગરવસુંદરી
વિગેરેને આદરમાન આપી બાકસ સાથે સળા ધસી એક

પુરાણા ગદાસમા ગદાકાલની વાણી દિવેટ સળગાવી દિવે.
ક્યો. જે પછી એક શેત્રંગ ખિલાવી બધી સખિયોને બે-
સવા કહ્યું.

રત્નસંક્ષમી—એસો ગરવસુંદરી કુસુમકળાનેતો રાત પ-
ડવાને ધણી વાર છે હજીતો દિવા વખત પણ થઇ નથી.

કાંમલીલા—બહેન એતો બધું માથુસતુ છે શું તને
યાદ નથી કે એક વખત આજ દિવાનખાંતુ અત્યારે સં-
ખ્યાખંધ દિવાથી ઝળકી રહેતું હતું તથા તેની નવનવી
શેઝાની શહેરના લોકો નકલ કરતા હતા. વઢિલ પ્રેમમો-
હનરાય અત્યારે હેયાત હોય તો શું સંભવ છે કે આ
દિવાનખાંતુ અને આ મહેલ આ સ્થિતિમાં તો શું પરંતુ
રાત્રી સ્થિતિથી કાંમ હોય ? બહેન પ્રેમમોહનરાયની જગ્યા
તો આપણા શહેરમા ખસીજ છે.

ગરવસુંદરી—બહેનો એ વાત કાંઈ ખોટી છે નમરના
લોકો હજી તેમનું નામ લઇને રડે છે. માહારા પતિ પણ
વખત બેવખત કારટ સંબંધી કાંમ પડતા પ્રેમમોહનરાયને
ધણાંજ યાદ કરે છે. અને બોલે છે કે પ્રેમમોહનરાય હોય
તો આવી મુંઝવણ અને મુશીબતો પડે નહીં, પણ બહેન
શું કરીએ એમા કાંઈ આપણો કલાજ છે ? મરનારની
પાછળ મરિયે તોપણ શું ? તેમા કાંઈ દેખવાતુ છે. હવેતો
જમ બને તેમ કંઈ થવું અને કામકાજમાં ધ્યાન આપવું
જોઇયે. આજકાલ બંને અડી અડી વરસ તો થઇ ગયા
માટે હવેતો શાગ મુકવેજ જોઇએ. આપણી નાતની પેલી

સાંકળા, અને તુળણ તેમની પછી રાંડિ હતી પણ બિચારિયે શું કરે જમવા પણ નિકળા અને કુસુમકળાનાતો હતો આંસુ પણ સુકાતાં નથી. એતે શું કાંઈ રીત છે. બિચારી ઊઠેરી પણ દિવરાધને હેઠ હાડપાંજર જેવી નરી થઈ ગઈ છે.

કાંમલીલા— ગરવસુંદરી ઊઠેરીની પીડાતો ખરી રીતે તમારેજ રાખવી જોઈએ અને કુસુમકળાના ધરની પણ બધી સંભાળ તમારેજ રાખવીજ જોઈએ; પછી સારા સગાં હોય તે કાંમના પણ શું ?

રત્નલક્ષ્મી— કાંમલીલા એ બધી વાત ખરિ પણ જ્યાં સુધી જાહેરમાં નાળિયેર રૂપીઓ અપાય નહીં અથવા વેશવાળ થયું કહેવાય નહીં ત્યાં સુધી શું બની શકે ? માટે તમે કંઈ કુસુમકળાને કહો અને માને તો સારો દહાડો જોઈને નાળિયેર રૂપીયો મોકલે, એટલે પછી કાંઈ ફિકર નહીં. મારા નોકર ચાકર લાવવું સુકવું વિગેરે સધળું કાંમ કાજ કરશે.

રત્નલક્ષ્મી— હા બહેન ખરીજ વાતતો આમ છાંને છાંતું હોય ત્યાં સુધીતો થવું હોય તેજ થાય ! માટે હવે એક દહાડો નક્કી કરો જે પછી કાંઈજ ફિકર નહીં. કેમ કુસુમકળા હવેતો માનો કે જીવ હેઠાં જોડે અને તમારું કામકાજ પણ બરાબર રીતે ચાલના માણસો કરતા થાય. આજનો દિવસ ધણો રૂઠો હતો પણ હવે થયું તે થયું, જે ચાર દહાડા સારા છે અને તે પછી ધનારખ અને શ્રાવના

મળી આખો બાદરવો માસ તો નકામોજ છે, મારે દશેરા ઉપર નક્કી ઠરાવ રાખો.

ગરવસુંદરી—એતો ધણુ દુર થાય દશેરાને તો હજી ધણુ દહાડા છે.

રત્નલક્ષ્મી—બહેન ગરવસુંદરી તમારે તો ઠીક જાણે નાજિયેર રૂપેયો આવે એટલે ધરના માણસો પોંદેંચતા તે આઠર બાવીને વેહેચી લેા અને આઠાવ તેટલી ધામધુમ કરી જકો, પણ કુસુંમજીનાને તો પારકે હાથે કામ લેવું વેશવાળ વખતે વરવાળા કરતા કન્યાવાળાને કાંમ પણ વધારે પહેંચે છે; કુંવારા વેવાઇ તેડવા પેરામણી કરવી કાંઈ હાંશીગતના ખેમ નથી.

ગરવસુંદરી—ત્યારે તેમ રાખો આપણે કાંઈ અડચણુ નથી, કું પણુ શેઠને કહિશ તે ધિમે ધિમે તૈયારી કરશે, મારેતો વેશવાળમા ખાણુ લેહેણુ કરવાનો વિચાર છે.

કુસુંમજીના—બહેનો કું મારું કું કે દિવાળી જાવા લેા પછી ધણુ દહાડા સારા આવે છે.

રત્નલક્ષ્મી—જાઓ મારી બાઇ વળા એ થું! કણુ તે કાંમ અને વિંધ્યુ તે મોતી વળા સારા કાંમમા દીલ શી કરવી.

કુસુંમજીના—વાર બહેન ત્યારે તેમ રાખો, કેમ વાર કાંમલીલા આજે તુંતો કાંઈ બોલતી નથી.

કાંમલીલા—બહેન થું બોલું બધું ઠીકજ થાય છે ત્યાં ફાગટ થું કરવાને બોલવું બેધએ !

બહેનો ચાલો ઉઠો ત્યારે હવે તો જઈએ. અને કા-
લથી અમેતો અમારે અહીંયાજ આવીને બેસીશું કે કુસુ-
મકળાને કાંમ લાગીએ.

ગરવસુંદરી—ત્યારે અલી હુંતો કશાં લેખાંમાંજ ન-
હી કે ?

કામલીલા—તમારે તો કાંન કપો તો ગાડુ બરાય
તેટલા છે અને કુસુમકળાતો બિચારાં એકલા, ખબરદાર
રત્નલક્ષ્મી અહિંયાજ આવજો એમને ત્યાંતો છપનશે ગોલાં
આવી મરશે.

કુસુમકળા—બહેન માહારાપરતો તમારી મહેરબાનીજ
છે તો વાર ! બહેન ત્યારે બબે ધડી આવશે તો તમારો
મોહોટો ઉપકાર થશે, અને મને પણ કાંમની જરા ગાંમ
પડશે.

ગરવસુંદરી—વાર બહેનો તેમ કરજો તેમા પણ હું
રાજ છું હવે ચાલો.

(ત્રણે સખિયો જાય છે અને તેને આવકાર આપી
કુસુમકળા ધરમા પાછી પ્રવેશ કરે છે.)

પ્રકરણ ત્રીજું.

ચિરંજીવી મણીરાય અને વકિલ પ્રેમમોહનરાયની સ-
હુત્રી સુકાના વેશવાળની વાત આપણા કથિત શહેર

શ્રીનગરની ભાગેળપરની દુકાને દુકાને અને જગે જગે હવે
 તો પ્રસરી ગયું તમે સારપેદે જાણો છો કે ગુપ્ત રાખવાનું
 કારણ મરહુમ વકિલ પ્રેમમોહનરાય શિવાય બીજું કશું
 હતું નહીં જેથી આ વેશવાળાની ભારે ચરચા રચળે રચળે
 અને પાણીને ઓવારે પુષ્કળ રીતે થવા લાગી બધે વરસના
 બાળકો જેઓ બોલવા પણ પુરું શિખ્યાન થી તેઓ આજે
 સંસારની જાળમાં જીંઝવાની તૈયારી પર છે, તેમ માની લોકો
 બૂલાવામાં બૂલવા લાગ્યા પરંતુ તેઓને બિચારાને ક્યાંથી
 માલમ હોય કે તેઓના પ્રારબ્ધ તો ગર્ભમાં હોય જ બધાં
 ચુક્યાં હતા, અને વેશવાળ નક્કી થઈ ગયું હતું.

આ વાતથી સુધારાના સાધિયો અને દેશ દાઝ પુ-
 રેષોના અંતઃકરણ જાળવા લાગ્યા, પરંતુ વાંચનાર તને અ-
 જબ જેવું લાગશે કે આ વાતની શેઠ હરખચંદ શાહને
 હજી રૂચ માત્ર પણ ખબર નથી.

આજ નવરાત્રીની ત્રીજી રાત્રી અને રવીવાર
 હોવાથી શ્રીનગર શહેરના રમણ પરમા આવેલી
 બાળ સુધારાવર્ધક સમાના મંદિરમાં એક યુવાન
 વિદ્યાર્થીનું બાળવિવાહ એ વિષય પર બાષણ હતું,
 જે સાંભળવાને વિદ્યાભિલાષીઓ અને સત્યના જાણીતો
 સમાના એમ્બર શિવાય બીજાઓની ઝાઝી આતુરતા ન
 હતી, જેકે આવા બાષણો વખતે અન્ય રવીવારે સમાના
 મેમ્બરો શિવાય બીજા પણ ઘણાએક માણસો હાજર થઈ
 ભાગ લેતા હતા. પરંતુ આજ નવરાત્રીના દિવસે હોવાથી સ-

હેરમાં જગેજગ મંડપ અને ડાંડિયારાસની ધામધુમ જામી રહી હતી,? કાકિસ્થળે માધુર્ય વનિતાઓના ગરબા અને કાકિસ્થળે નાટકાચાર્યની નકલ કરી શોખિન જુવાનો નાટકના ખેલો પણ ગરબી માતાની જગ્યામાં બજવી ખતાવતા હતા, તો સેવી મફતની મોજ મજલ મુકી બાપણ સાંભળવાની આતુરતા આપણા લોકોમાં પેદા થાય તે માનવું જ કેહવું અસંભવિત છે? જ્યારે તેવી આવૂરના લોકોમાં એકસરખી વ્યાપી રહે તો પછી આ દેશની ઉત્તમતા અને જહોજલાલીનો વખત આપણાથી રંચમાત્ર પણ અંતર શાંતે ભોગવે પરંતુ એજ કંમનસીબની વાત છે કે તાળીઓના તડાકા સાથે નાચવાને તથા ડાંડિયા સાથે ડાંડિયા અકાળા ધરતી ધમધમાવી શૂરાતન ખતલાવવાને માહારા બંધુઓ તૈયાર છે; પરંતુ તેજ માહારા બંધુઓ દેશસેવાના કે સંસાર સુધારાના સ્વલ્પની બાબતપર સમર્થ વિદ્વાનોના સુધારા સમાન એ મહાદેવી વિદ્યાદેવીની સદ્ગુણથી ચળકતા સુખાનર્વીંદ વાટે વહેતા પ્રવહથી પલળવાને તૈયાર નથી.

શેઠ હરખચંદ શાહ શ્રીનગર શહેરના એક મોહોટા મોભાદાર વણિક હતા, તેઓ રંગરાગના રસિયા તો નજ હતા પરંતુ આ વર્ષે શહેરમાં કંઈ એવોજ પવન ફુંકતો હતો કે નવરાત્રીના દિવસોમાં મંડાતી ગરબી જોકે સામાન્ય ચોરસ ખોખાંમર સારા રંગીન કાગળ ચીટકાવી તૈયાર કરવામાં આવે છે તેનું વૃથા મહાત્મ્ય વધારવાને બાહાને મોહોટા મોહોટા મંડપો બાંધી તેમાં બધી સરસ રાશની તથા અવ-

નવી શોભા કરવાને જૂઠા જૂઠા લતાવાળા એકબીજાની
સરસાઈ કરવાને ધણીજ ખંતથી મંડા રહેતા હતા,
શેઠનો એક મુનીમ નામે નરોત્તમદાસ હશે ગગલભાઈ
પારેખ પોળમા રહેતો હતો. જેનાપર શેઠની ધણીજ મહે-
રબાની હતી જેણે કે પારેખપોળના મંડપમા ધણો સારો
ભાગ ખતાવેલો હોવાથી તે બરાબર છેકે કેમ તે
ખતલાવવાને પોતાના શેઠને આગ્રહ કર્યો હતો, જેનો અતિ
આગ્રહ હોવાથી તે વાત કબુલ રાખી આજે શહેરના મં-
ડપો નિહાળવાને પોતાના મુનીમ અથવા મીત્ર ગગલ પારેખ
સાથે એક ડાકયાટ ગાડીમા બેસી ફરવા નિસર્ગા, સ્થળે સ્થળે
શેઠને ધણીજ માન મળતું હતું, તેમા પણ પારેખપોળમાતો
સઘળો ગોઠવણ આગળથીજ હોવાથી તેની ખૂબીને માટે તો
પૂછવુંજ શું ! ! આ સઘળું થઈ રહેવા પછી શેઠ પોતાના
મુનીમને તેની પોળના મંડપમા મુકી પોતે રમણ પરાની
સેંકડપર થઈ ધર તરફ જવા નિસર્ગા.

આ વખતે બાળ સુધારાવર્ધક સભામા બાળવિવાહપર
પેલો યુવાન પુરુષ પુરતી છટાથી ભાષણ સમાપ્ત કરવાની
તૈયારીમા હતો, અને જેથી તે ચરાતનના આવેશમા આવી
જઈ ધણીજ જુસ્સાથી અને અલંકાર ભરેલા શબ્દોથી
વિવેચન કરતો હતો, જેનો મધુર અવાજ શેઠની કાંઈ દી-
સાથે અથડાતા ઠાંકક કચ્છાની ભાગણી તે તરફ દોરાઈ, ગા-
ડી એક બાજુ હોય રાખી ઘોડાની લગામ ગાડીવાળાને
આપી પોતે એક ચિતે શ્રવણ કરવું શરૂ થયું, આ વખતે
તે યુવાનના શબ્દો તિવ્ર મિશાલ મનુષ્યનુ અતઃકરણ બેઠો

નાંખે તેવા હતા, અરે માબાપો!! તમે વિના કારણે કુમળા
 બાળકોને પથ્થરની સાથે લટકાવી તાગ વગરના કુવામાં
 શા માટે પડે છે? અરે જે કાર્યમાં માત્ર તમારી સુખસી
 શિવાય તમારો કાંઇજ હક નથી તેના તમે મૌલિક શા
 માટે થઈ પડો છો? જેમાં તેઓની જીન્હગીના સુખદુઃખની
 વાતનો અવિચારથી ત્યાગ કરી તેની સર્વત્ર સ્વાધિવ સમ્મ
 પર એક કુર પશુની સમાન તલપ તમે શા માટે મારો
 છો? તમે તમારા બાળકોનો ભવ બાળવાની ઈચ્છા કરતા
 તમારા ધાતકી હૃદયને જેદએ તો ખંજરવતી બેદિ માંખે,
 અણુસમજી અને તદ્દન નાદાન અથવા છેક અભોક્ષ બાળકને
 વહુવર ઠરેલાં જેવાની ભાગણી ધરાવતી તમારી આંખની ધીરિ
ને કોડી નાંખો અને તેવું સાંભળવાની જીજ્ઞાસાવાળા કંઈ
દ્રિને કોઈ જાતના તેજબનુ પાન કરાવી શકતી રહિત બ
નાવો, પણ તમે એ કાર્યની આપત્તી સમજી તેવું મહ
કનિષ્ઠ કાંમ કરવાનું દુષ્ટ પગલું ભરતાં અટકો, મીત્રો! નથી એ
ખાત્રાની ચિજ કે નહીં પસંદ પડતાં કેંકિ દ્વંદ્વશું, ભાષ્યો
 નથી એ પહેરવાનું વસ્ત્ર કે તેના બાળાતિયાં કરી ફેંકી માર
 રશું, બંધુઓ નથી એ બાળકનું રમકડું કે ઉંચું મુકીશું,
 માહારા પ્યારા મહાશયો! એવી એવી વસ્તુઓ કે જેને જન
 મ જેવા પ્રસંગ પાસે તુચ્છમાત્ર યાને તદ્દન નિરજીવ કહે
 વાને પણ કશી હરકત નથી તેવી વસ્તુ અરિદ્યમાં પણ તમે
 કેટલી કેટલી એકાશી કરીશુંવો છો તો શું તમારી બુદ્ધિ
દેવીના દરવાજા પર બાળકોના સ્વાર્થ તરફ વિચાર
 કરતી વેળા તાળાં ફેલાઈ ઉપર શીલ થયાં છે કે શું!!

તમે નથી જાણતા કે એતો ભાગ્યની સાથે જડાઇ જાય તે-
વી હકિકત છે. માટે મીત્રો લગ્ન કેવાં અને ક્યારે થવાં જો-
ઇએ, તેને માટે પણ મેં આગળ હિંદી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ
થયેલા સ્વામિ હયાનંદ સરસ્વતિ વિરચીત સત્યાર્થ-
પ્રકાશને આધારે ઘણું ઘણું યાદ રાખવાનું આપની પાસે
નિવેદન કિયેલું છે જે કે બિલકુલ વિસરી નહીં જતાં
તેના પર નિરંતર મનન કરતા રહેશો એટલું કહી હું મા-
હાફ આજનું વ્યાખ્યાન આપના આનંદી આશ્રયને માટે
ઉપકાર માની સમાપ્ત કરું છું.

આ વખતે તાળિયોની ગર્જનાથી સભાનું દિવાનખાનું
ગાળ રહ્યું હતું, જે પછી પ્રમુખે પોતાનું ભાષણ શરૂ કરતા
શેઠ દરખાસ શહે ઘોડાની લગામ હાથમાં પકડી ચામુક
ફેરવી, ગાડી ધરતરફ વાળી આખે રસ્તે બાળક તરફ
તિરસ્કાર બતાવતા અને તેના સંબંધના વિચાર કરતા છેક
પોતાના ઘર નજીક આવી પહોંચ્યા ઘર પાસેની ઝીણી કાં.
કરી સુક્ષ્મ અને શેડીયાઓના મગફળ મનને પસંદ પડતા
તીંણા અવાજ સાથે પસાર થઇ ધરની છેક પાસેના દરવા-
જા પાસે આવી ગાડી ઉભી રહી, ભૈયો સલામ કરી શેઠ-
ની સામે ઉભો થઇ ગાડી સાથે આવેલી વસ્તુઓ લેવા
સામે ગયો, શેઠ ગાડીમાંહેથી ઉતરી આજના ભાષણની વાત
ફેરવાની જગાસા પૂર્વક પોતાના મંદિરમાં દાખલ થયા.

પરંતુ શેઠાણી ગરવસુંદરી આ વખતે કંઈ મહાન
વિચારમાં ગરકાવ હોય તેવું જણાયું, જેના કારણથી શેઠ
તદન બિનવાકેફ યાને અજાણ હતા પરંતુ શ્રીનગર શહેર

અને તેની આસપાસના ગામના લોકો પણ ક્યારનાયે જાણીતા થઇ ચુકેલા હોવા જોઈએ. તેમજ અમારા વાંચનાર મહા-શયોના પ્રયાસમાંથી પણ બહાર નહીંજ હોય કે દશેરાને દહાડે નાળિયેર રૂપેયો આવનાર છે તેના દિર્ઘ વિચારરૂપ-તર્ક વિતર્કની ભાગણ પરના રસ્તાની અથડામણમાં અમ વંચતે ગરવસુંદરી પડેલી હતી.

શેઠ-કેમ વહાલી આજે તાહારો ચહેરો કાંઈ ખીન-સરખો માલમ પડે છે ! બોલ શું વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગઈ છે.

ગરવસુંદરી-કંઈ નહ સહજા !

શેઠ-પણ કહેતો ખરી તને થયું છે શું ? બોલ્યા વિના શી ખબર પડે

ગરવસુંદરી-વળિ બોલવાની શી જરૂર છે આ તમારીતો આંખ ઉઘડતી નથી માહારો એકનોએક લાડકવાયો છોકરો આટલો મોહોટો થયો છતાં તેનું વેશવાળ કરવું તો શું !! પણ ક્યારે કરવું કે ક્યાં કરવું છે તે વિષેની વાત સરખી પણ કરતા નથી. તમારા મનમાં કોણ જાણે શું એ સજા ભરાયું છે તે કાંઈ સમજતું નથી બીજાં બિચારા મરિય હોય છે તેપણ પોતાના છોકરાઓના વિવાહ નાનાનાના છછ મહિનાના હોય ત્યાંથી કરી નાંખે છે અને દહાવો લેછે પણ તમારા મનમાંતો તમારો છોકરો તેવું છેજ ક્યાં ? કોણ જાણે કઈ રાંડે ખાંડના પાણી પાયું છે તે માહાર તો માનતાજ નથી. આજે પણ આવ્યા !

અરથી રાતતો ગઈ બોલો ક્યાં રોકાયા હતા ? એ દેવ
કંઈ સારી નહીં.

શેઠ—બહાલી તેવા ખોટા વિચાર શામાટે કરે છે
શું હું મહારાજ એકપત્નીવૃત્ત કદિ પણ બંગ કરું ? શું
તે વાત બનવા ભેગ છે ?

ગરવસુંદરી—અને કરો તોય મહારે શું તમારે બે-
ધએ તો બીજી હપ્તન કરો તેમા મહારાજ શું જવાબ છે ?
પણ આ છોકરાનું વેશવાળ કરવાનું શું ધાર્યું ?

શેઠ—અરે જાન ગાંડી આવા બાળકના તે વળી વે-
શવાળ શા, બિચારો આપણો મણી હજી વેશવાળમાં
સમજે શું !

ગરવસુંદરી—એ એમાં શું સમજવાનો હતો પણ
આપણે તો સમજીએ છીએ ને તમારું વેશવાળ થયું ત્યારે
તમે સમજતા હતા કે હું તમારી વહુ થાઉં ? વળી હું તો
તમારાથી છ મહીને મોટોટી પણ હતી અને આ
તો કેવું મઝેનું છે.

શેઠ— મઝેનું છે એટલે ? શું તે કોઈ જગ્યાએ ન-
હિં કરી મુક્યું છે કે શું ?

ગરવસુંદરી—હારતો પેલા વકિલ પ્રેમમોહનરાયની
પુત્રી મુક્તા સાથે આપણા મણીરાયનું વેશવાળ મેંતો
મહારે કર્યું છે અને દશેરાને દહાડે નાણિયેર રૂપીઆ પણ
આવશે સમજ્યા તમે તમારે તૈયારી ને કરવી હોય તે
કરી રાખજો.

શેઠ—તે કંઈ નહીં આલે આજેજ મેં બાળવિવાહ એ વિષયપર ભાષણ સાંભળ્યું છે અને એથીજ માહાર મન તો પ્રતિજ્ઞા બાંધી બેઠું છે કે સ્વપ્ને પણ માહાર પૂતના હું બાળવિવાહ કરનાર નથી સમજી ! !

ગરવસુંદરી—હવે રાખો રાખો એવા તો ~~આજ~~ ક્ષણના સુધરેલા સતરસેં જગ્યાએ ભેભેં કરે છે તેમા તેનું શું વળે? શું આપણા માબાપો ગાંડા હતા કે જનમ થતાંજ બાળકોના વેશવાળ કરી નાખતા હતા એ તો મૂવા કાદિ પડ્યા નવરા એને શું?

શેઠ—એઓ બિચારા દેશના દાએજ છે વિદ્વાનો છે હજારો માણસની વચમા હભા રહી ભાષણો આપવા તે કંઈ મશકરીના ખેલ નથી. પ્રીયા તું એવા સુચ પુરુષોને ગાળ દે તે માહારાથી સંભળાતું નથી.

ગરવસુંદરી—ન સંભળાય તો કાંને પુલડા એ તો હું તમારી મતલબ સમજી ગઈ છું કે તમારે છોકરાને વાંઠો ને વાંઠો રમજાવવો છે પોતે બારવરસના થયા ત્યાં તો બાહડી લાદને બેઠા પછી છોકરાની શી પીડા પણ તે કંઈ નહીં આલે મેં તો માહારે વેશવાળ કર્યું છે ને જાણો કે નાળિયેર રૂપીઓ પણ આવવામાં થડીએ જાય છે.

શેઠ—પણ માહારી મરજી શિવાય.

ગરવસુંદરી—અરરરર ! ! બાપલીઆ તમારાથીતો

તો બાહ પરમેશ્વર જાણે માથું ફાડીને ખાઇ ગયા. જાઓ જાઓ તમારી તો અકલ્લ ગઇ છે. વળા તેમા તમારી મરજી શાની જોઇએ ? છોકરા અમારાને અમે વેશવાળા કરિયે તેમા વળા તમારે શું. તમારે કાંઇ ગડબડ નહીં કરવી વઢિલ પ્રેમ મોહનરાય જેવાની દિકરી મળે છે જેની ઠીંકરી પણ મળે નહીં. શું છોકરી રૂપાળા છે! અને એનું તેજ છે હું તો એને જોતાંજ ખુશી થઇ ગઇ છું. હવે કંઇ પંચાત કરતા નહીં અને શરસામન—જે કંઇ સાકર ધી વિગેરે મંગાવવું હોય તે મંગાવજો નહીંતો ના પાડી દેજો કે મારી મેળે તૈયાર કશું

શેઠ—અરે હજી આ હઠીલી સ્ત્રી પાસે માહાડું કશું નહીં ચાલે ? હું શહેરનો નગરશેઠ રાજકાજના કામોમાં માનીતો થયેલો માણસ માહારી સલાહ નામદાર મહારાજ પણ મંજુર રાખે તેજ માહારી સલાહનો જે કે મારી સ્ત્રી તેજ અનાદર કરે આ વાત બાહાર કરવામાં કંઇ ફાયદો નથી; ખાલી પીલી લોકોમાં અપકીર્તી થશે માટે હવે તો મનમાજ સમજીને બધી સામગ્રી તૈયાર કરીએ. (ગરવસુંદરીને બોલાવીને) કેમ સાંભળે છ કે તું તારેતાહારી બધી તૈયારી રાખજે ને હું બધી ચીજ વસ્તુ મંગાવી સુકીશ લે ઠીક હવે તો રાજીને

ગરવસુંદરી—હાસ્તો હું એ રાજીને મારો પરમેશ્વરે રાજીઆજથી હું તમને કહું છું કે તમારે મારી વાતમા કાંઇ માથુંજ મારવું નહીં.

શેઠ—હીક બાપા હીક લે હવે સુષ જવા દધશ હુંતો
આને ડેલીની મેડીએ સુવા જધશ ને તું તારે આંધ તારા
છોકરા પાસે સુષ રહે.

ગવરસુંદરી—તેમતે કંઈ હોય ડેલીની મેડીએ ન્યું
છે ? હું તો એકલી નહીં સુઈ આ છોકરો તો સુવે ઘોડીઆમાં
અને ઉંઘી જાય પછી મને એકલાં કેમ ગમે?

છેવટે શેઠ કપડા ઉતારી પાસેના પત્તંગમાં સુવા ગયા.

ગવરસુંદરી—આને આની હરખની વાતો દિકરાનું
વેશવાળ થયું છે અને કેમ જટ લઈને સુષ જવું ગમે છે
બળી તમારી ટેવ તમારે તો કોઈ દહાડો હસવું કે બોલવું
તો નહીંજ.

શેઠ—પણ્ય તેમા નવાઈની શી વાત છે બધાયના
છોકરાના વેશવાળ થાય છે તેમ વળી આપણે ત્યાં થયું.

ગવરસુંદરી—એતો હીકપણ્ય કેટલી સાકર જોઈશું

શેઠ—તેની તાહારે શું પંચાત જોઈશે તેટલી લાવીશું
કાંઈ છુટકો થવાનો છે.

ગવરસુંદરી—જાણે ન્યાહાલ કરતાં હોયનમ્ તેમાં
કાલાવાલા કરી કરીને મરી જઈએ તોય મરડાટમાંથી લાથજ
કહાડતા નથી જાઓ નીકળો મારા ઘરમાંથી. આખો ભવ
એવોને એવોજ સ્વભાવ રહ્યો એતે કેમ પાલવે ?

શેઠ—બોલ તારે કેટલી લાવીશું તું કે ?

ગરવસુંદરી-કેટલી દસ ખાંડીતો જોશેને ?

શેઠ-તારી પાંસળા ચસકીછ તને થયુંછ શું એટલા મથુ પથુ ન જોઈએ.

ગરવસુંદરી-ઠીક ઠીક પૂછશું તેમાં તમે કંઈ ન સમજો સવારમાં મુનીમજીને મોકલજો એટલે હું ટીપ ઉતરાવીશ પછી આંકડો આવશે એટલે આંખરૂ ઉઘડશે.

શેઠ-ઠીક તેમ કરજો પથુ હવે સુવા દશ.

ગરવસુંદરી-ભલે સુધ જાઓ ત્યારે તેટલું કહી ગરવસુંદરી ઉઠી ચિમનીની વાટ નીચે ઉતારી દીવો ઝાંખો કર્યો. ઝોરડાની સાંકલ વાશી અને વેશવાલની વાત પથુ ગરવસુંદરીએ પુરતા દમામ સાથે પુરી કરી.

પ્રકરણ ચોથું.

આજ દશેરાનો દિવસ દરએકં તહેવારોમા લગભગ સહુથી મેહોટા જોવો ગણાય છે કાઠિયાવાડના રાજાઓ આજે પુરતા રાત્ર અને ભપકાથી સ્વારીઓ કહાડે છે અને નોકર ચાકરોને ઇનામ અકરાંમ અને મોજી પથુ આપે છે.

આપણા શ્રીનગર શહેરના મહારાજ પથુ ધણીજ ઉદાર અંતઃકરણના અને આનંદી હોવાથી આજ મળસ-ફાનીજ ધામધુમ થઈ રહી છે, નાગર અધિકારીઓ અને

હજીરના ખવાસો ટાપ ટીપ કરી પુર ભપકાથી શહેરની ભાગોળપરથી દિવાનપુરા તરફ જતા જણાયા. રસાજાના બારિગરોની એક ટુકડી સુનેરી શીટવાળા ડગલા, કસબથી અને તેના લટકતા છુટા તોરાથી ધણાજ શોભાજમાન તથા પકાંણુ ઘાટની બત્તી શીટવાળા પાટલું અને કાનપુરી નમુનેદાર ખુટ, જમણી બાજુ શિહોરી સમશેર કમરે ઝીંક ટીકીના ભરેલા અને ધણાજ ચળકતા કમરપા આસ્ટ્રેલિયન પાણીદાર ઘોડા ધત્યદિ પુર દમામમાં તેના નાયકના હુકમ મુજબ કેવાયત કરતી સિપાઇઓની એક ટુકડી શહેરના લોકોને આનંદ આપતી દિવાનપુરા તરફ થઇ મનહર બાગના દરવાજાની સામે તળાવની તરફ પુઠ કરી નામદાર હજીરશ્રીના કમલનયનને પ્રસન્નતા આપવાને એક સરખી લાઇન બધે ઉભી રહી હતી. જે પછી શણગારેલા હાથી કોતલના એટલે ખાલી શોભાના ઘોડા તથા તેનાપર નાંખેલા ચુના રૂપાના રત્ન જડીત હોદા તાવદાંન પાલખી હજીર શ્રીના એડિ કાંપ એટલે પ્રાણુ રક્ષક વિશ્વાસુ માણસોની ટુકડી પોલીસ ફોજ વિગેરે સ્વારિમાં ભાગ લેવાને જે કંઠ હતું સઘળું તે એક પછી એક આવતું અને જતું જણાયું.

આ મનહર બાગની સામેના તળાવના એક ઓવારાપર એક મોહોટો કુવો જે કે અમૃતકુપના નામથી પ્રસિદ્ધ હતો તે કુવાપર પાણી ભરનારી નગર નારિયોની પણ આવખતે મોહોટી ઠઠ જમી રહી હતી જેમાં કે ગરવસુંદરીને ત્યાં કામ કરનારી કરતુર પટલાણી પણ પોતાના શેઠને ત્યાં આજે

વેશવાળ પ્રસંગની જમણુવાર હોવાથી બીજી દસ વીસ પોતાની જાતની મજુરજોને લઈ પાણી ભરવા આવી હતી, આપણા શ્રીનગર શહેરની પટલાણી યાને કણુબી જાતની સ્ત્રીઓ શરીરે ઘણીજ જોરાવર અને કામ કરવામાં ચાલાક તથા બહાદુર તરીકે શહેરના દરએક ગ્રહસ્થોત્તે ત્યાં વખણાય છે, અને તેની યોગ્ય નિશાની તરિકે તેના માથાપર ત્રાંખાના અજવા-જેલાં બેડાપર સૂર્યના કીર્ણાનું પ્રતિબિંબ પડતાં તેની અવનવી શોભા રાત્રીને સમયે ખૂબ આકાશમાં પ્રકાસતા એક ઉત્તમ ચંક્રતીના હડગણુ કરતાં પણ અધિક જણાવું હતું એજ તેના શરીરની મજબુતીની સાબીતીને માટે બસ હતું.

બહાદુર વાંચનાર !! આજે મણિરાય અને ભવિષ્ય ની દુઃખિયારી મુકતાના કર્મબંધનની વાત જગ જાહેર થવાની ધામધુમ શેઠ હરખચંદ શાહના ધર આગલ બહુજ ઉંચા પ્રકારથી ધુર બહારમા ચાલી રહી હતી. ત્યારે વકિ-લ ગ્રેમ મોહનરાયની વિધવા પત્ની માણસ વિનાની કશું પણ કરી શકી નહતી. બિચારીને નહતી બીજી પૂત્રી કે નહતો પૂત્ર !! દિયેર જેઠ વિગેરે સસરાના કુટુંબનું કોઈ પણ તેના તરફથી કાંમ કરનાર ન હતું; તો તેવા કશા પણ આધાર વિનાની નિર્દોષ મુકતાની વિધવા માતા શું કરી શકે ? (તેણી) માત્ર એક પાડોશીના આઠ વરસના તરૂણ છોકરાને નાજિએર રૂપે આપી પોતાના વડીલોથી આજીવન આવેલા ગોર ગંભાશંકર સાથે હરખચંદ શેઠને ત્યાં મોકલ્યો.

દશેરા અને યુધ્ધારની બપોરના લગભગ અગિયાર કલાકને અમલે શુભ ચોધડીયાની અધવચમાં શેઠ શ્રી હર-
ખચંદને ત્યાં વકિલ પ્રેમમોહનરાયની વિધવા સ્ત્રીએ મોક-
લેલું નાજિયેર આવી પહોંચ્યું.

શેઠ હરખચંદ શાહનો પુત્ર મણીરાય જે કે હજી
બોમ્બા બોલ લગભગ પાંચ પચીસ પણ ભાર્યેજ બોલવા
મહા મુશીબત વચ્ચે શિખ્યો હતો. તેમજ યોગ્ય વય થવા
છતાં પણ બેશી સરખો શકતો નહતો. મતલબકે બરાબર
તેની કંકાસણી અને હઠીલી માતાની ધેર સમજીતીથી પુરતાં
હાડ હોવા છતાં મણીરાય નિરંતર માંદગીને બિછાનેજ ઉમર
ખસાસ કરતો હતો. આવી રીતે અર્ધ માણસુ એટલે ના-
કોઉવત યાને કમતાકાત હોવા છતાં આ વેશવાળ પ્રસંગે
સાંગામાચી ઉપર ફરતા ગાદિ તકિયા બિછાની તેના
પુશકળ ટેકા વચ્ચે મણીરાયના રોગ અહમ્મ શરિરને
ગોઠવવામાં આવ્યું હતું.

અપશુકનનીશરૂઆત.

નાજિયેર આવ્યું જેકે જમાનાના રિવાજપ્ર માણે
જેનું વેશવાળ થતું હોય તેના હાથમાંહેજ આપવું જોઈએ
પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે મણીરાયથી નાજિયેર
તો શું પણ એક વળનદાર સોપારી પણ ઉંચકી શકાવું

એ ધણું જ કહી ન હતું. જેથી રૂપેયો તથા નાણિયેર સાંગા માચી પાસે ખેસી એક ગુમાસ્તાએ હાથમાં ધરિ રાખ્યું હતું, અને તેને મણિરાયનો જમણો હાથ સહજ અડકાડી રાખવામાં આવ્યો હતો, પણ દૈવ ઇચ્છાનુસાર ભવિષ્યમાં પડનારા સંકટોના ચિન્હ તરીકે વેશવાળના માલીક મણી-રાયને તે નાણિયેર તદ્દન પોતાના હાથમાં લેવાની ઇચ્છા થઇ અને તેથી તેણે આચિંતાની એક ઝાપટ મારી ના-ણિયેર લેવાને વાંકો વળ્યો તેવોજ તે નાણિયેર એક બીજી અંતે પોતે બીજી બીજી આ રીતે જમીનપર પટકાયો-જમીન કાળા સંગે મરમરથી જડેલી હતી પરંતુ આજ વેશવાળની ધામધુમને લીધે કંતાન અને રેશમના મેળાપ થી બનાવેલા સુંદર ગાલિયા બિછાવ્યા હતા, જેથી મણી-રાયનો કેટલોએક બચાવ થયો ખરો, તોપણ તેને આ વખત નાકની દાંડી છુંદાવાથી તમસ ચડી ગઇ જેથી કેટલોએક વખત સુધી રડી પણ શક્યો નહીં તેમજ નાસ ખેરીના પુટવાથી રૂધિર ગમન પણ થવા લાગ્યું. આવા થોડા પણ ભયંકર દેખાવાથી ગીત ગાનારીઓ સઘળા ગુપ સુપ થઇ ગઇ, અને નોકર ચાકર સંઘળાના મોં ઉતરી ગયા મુનીમ ગગળ પારેખ જમને નજીકના એક સરજન ડાકટરને બોલાવી લાવ્યા.

ડાકટરે ગુલાબજળમાં પીગળાવી કંઈ દવા માથપર લગાવી તેમજ તેજ દવાનું પ્રવાહી પાણી નાકપર રેડ્યું તથા એક વિભાયતી વાદળિવતે નાકનું લોહી જેકે આજી

બાળુ ખરડાયલું હતું તે સાફ કરી નાંખ્યું, આ દવાના ચમત્કારથી લોહી નિકળતું તમામ એકાવારે બંધ થઇ ગયું, પરંતુ મણીરાય આંખ ઉઘાડી જાગે નહીં કે રડે પણ નહીં; આથી લોકો પણ ગભરાયા, છેવટે આંખોંપર અને મગજ ઉપર પૂરકળ પાણી રેડવાથી એકદમ મ્હોટી ચીસ નાંખી રડવા લાગ્યો, ત્યારે ધરના માણસો સઘળા ખુશ થયા, શેઠાણી ગર્વસંદરી પણ તુરતવાર ખેળામા લઇ છાતી સરખો દાબવા બેઠી અને ધવરાવવાને માટે મહેનત કરવા લાગી ડાકટર દવા આપીને ચાલી ગયો; ~~જે પછી~~ મણીરાય કેટલીએક વારે રડતો બંધ થયો. ~~જેથી~~ વેશવાળના શૂભ પ્રસંગે હજાર થયેલાઓમા ખરાબર બપોરના બે વાગતાને સુમારે સાકર બહેંચવામા આવી અને નાળિયેર રૂપીઆનું કાર્ય પુર્ણ કરી શ્રીનગર શહેરના મોભાદાર વણીક શેઠ હરખચંદ્રશાહના એકના એક પુત્રના વેશવાળના શૂભ પ્રસંગે જેકે આજે જમણવાર કરવામા આવી છે તે જમણવારના પ્રસાદ લેવા જવાની ટાપટીપ કરવાને સઘળા સ્ત્રી પુરુષો પોતાના ઘર તરફ સિધાવ્યા.

પ્રકરણ પ મું.

મણીરાયની મંદગી, આશામા નિરાશા
અને વસંતપંચમીના
લગ્ન.

નિરદોશ મણિરાય અને મુક્તાનું કર્મબંધન જગજગત.
હર થયા પછી મુક્તા એક વખત નહીં પણ અનેક વખત

સાસરે જમવા જવા લાગી, તેમજ સાસરીઆ તરફથી મળતી બહિશ યીજે લઈ મકલાતી મલકાતી પાછી ફરતી, બિચારી પણ તદ્દન બાદ્યાવરથામા એટલે તે ન જાણતી કે પતિ એટલે શું ? વર એ તે કાણ જાણે શું હશે, મુક્તા પાંચ વરસની થઈ એટલે નાની નાની સહીયરો તેને ઓળખાવતી કે પેલો મણીયો તારો વર થાય; જોકે તેને સ્વભાવિક તિરસ્કાર તો પેલો થતોજ હતો અને બોલતી પણ ખરી કે મુવો એ રહેતો ! એવો વર મને નહીં જોઈએ, એતો આખો દહાડો રડયા કરે તેને હું તો નહીં રમાડું એના કરતાં તો માહારી પથરની પુતળા મળની છે કે એને હું અદ્વાળું ઝીંકુ ગમે તેમ કરું તો પણ રહેતો નહીં. મુક્તા ! મુક્તા !! નિરદોશ મુક્તા !!! તારા આ બોલ સાંભળી કોને દયા નહીં આવે ? અરેરે વર એટલે શું તેની તને ખબર પણ નથી પરંતુ એ વર તાહારી પથરની પુતળા મિશાલનો પથર સરખી કિમતનો નથી પણ એનાપર તો તાહારી ભવિષ્યની જીંદગીના સુખ દુઃખનો આધાર છે.

મુક્તા પાંચ વરસની ઉમ્મરમાં આવા બોલ બોલતી એક વખતે તેણીની સાસુએ સાંભળ્યા.

મીય વાંચનાર ! ! ગર્સિંદરી-જેવી ગરવીષ્ટ સાસુના મિથ્યાભિમાન પણાને માટે તમે કયાં અભ્યસ્યા છો ? આ વખતે કુંવારી વહુનાં આ બોલ સાંભળતાં તે તેની છોકરવાદી તરફ નજેતાં તેના અણુગતા બોલ તરફ ઢળી

પડી મુસ્સે થાય એ કાંઈ અસંભવિત માનવા જેવું ન હતું.

એક વિચીત્ર બનાવ.

પાંચ વરસની ઉંમરે તેદન તંદુરસ્ત રહેવાથી તથા વિધવા માતાની યોડી પણ યોગ્ય સારવારથી મુક્તા લગ્ન લગ આઠ વરસની હોય તેવી દેખેવા લાગી. જેથી તેની વિધવા માતાએ તેની પાસે મોળાકત પર્વતુ વૃત્ત કરાવતું શરૂ કર્યું.

છોકરીઓની ગોરના દિવસમા વેશવાળ કરેલી કન્યાને તેના સાસરીયા તરફથી ફરાળ આપવાનો પ્રચાર આજ પરંપરાથી એટલે કંઈક કાળથી આદ્યો આવે છે. તેજ પ્રમાણે અભાગ્ય કુમારિકા મુક્તાની કંકાસણી નિચ અને વ્યલિચાનિચી કુર સાસુ ગર્વસુંદરી એક દાસીના હાથમા રેપા. નો મ્હોટો ખુમચો મેવો ઇત્યાદિથી ભરી ફરાળ આપવા કુસુમકળાને ત્યાં આવી હતી. આ વખતે ગર્વસુંદરી કંઈ જુદાજ દમામમા દેખાતી હતી. દહાવાની દહેમાં તે એટલી તો આંધળી બની ગઇ હતી કે તેને પોતાના પુત્ર કે નિરદોશ મુક્તાનું હવે પછી શું થશે તેને માટે સ્વપ્ને પણ વિચાર આવતોજ નહીં. તોપણ જે થનાર છે તે પ્રમાણે તો નહીં પણ તેનાથી કંઈક વિચીત્ર ભાવ દાખવતો અને કંકાસવૃક્ષના દુઃખકર બીજને રોપનાર વિચાર આજ મોળાકતના ફરાળમાંથી ફાળભેર જન્મ પામનાર છે. ન-

શીખ ! નશીખ ! ! મુકતા બાળવિવાહના બુરા પ્રચારની જાળમાં સપડાયેલી મુકતા તાર નશીખ ! ! !

મહોન્મત્ત શેઠાણી ગર્વસુંદરી એક દાદને એટલે ઘરમાં કામદંડ કરનારી પટલાણ જાતની સ્ત્રીને પોતાનો પૂત્ર સોંપી પોતે આ ઉત્તમ માનેલા પ્રસંગે નિકળી હતી, પણ મણિરાય જે કે હમેશાં રોગ ગ્રહસ્ત એટલે માંદગીથી જ ભરપુર રહેતો હતો તેજ મણિરાય, મુકતાના ભવિષ્યને ભૂંડુ કરવામાં બાળ લગ્નના બુરા રિવાજથી કારણભૂત થઇ પડનાર મણિરાય, મુકતાની જીન્દગીનો માલીક, નક્કિ થઇ ચુકેલો તેનો પતિ મણિરાય, એક કદળીના વૃક્ષ પર તિવ્ર ત્રિશુળ રૂપી કંટકની શૂળી વાળા ઝુકી પડનાર બાવળિયાના વૃક્ષ રૂપ મણિરાય; જે મણિરાય નિરદોશ છતાં અવિદ્વાન માતા અને તેની નિચ સાહિલીઓ દત્યાદિના કર્મથીજ થયેલો મુકતાનો ભરતા જે પણ આજે પુરા પાંચ વર્ષનો થયો હતો છતાં તેની માંદગીના સબબે હજી તો તે માત્ર એક ત્રણ વરસનું નાનુક બચ્ચું હોય તેવો કળિ શકતો હતો, જેને ચાલતાં ચાલતાં હજી વખતપર લડયડિયાં આવી જતાં હતાં, આંખના ડોળા પણ જાણે તમામ શક્તિ રહિત થયા હોય તેપ્રમાણે ડગમગતા જણાતા હતા, તેની રખેવાળ દાદ કરતુર પટલાણી જરા બહાર જવાથી મણિરાયને પોતાની માતા પાસે જવાની ઇચ્છા થઇ, બિચારા બાળક મણિરાયને શું ખબર કે સાસરે જવાય કે ન જવાય, દોરડી સરખાં પાતળા હાથ પગવાળો અને રોગથી બરેલા તુબકા જેવા ગાલ તથા ગાગર સરખા પેટવાળો મણિરાય વસ્ત્ર વિનાનો તેમને તેમ વકિલ પ્રેમ મોહનરાયના ઘર તરફ આદ્યો,

પ્રીય વાંચનાર ! ! શ્રીનગર શહેરના વણિક હરખ-
ચંદ શાહના ધરથી મરહુમ વકિલ પ્રેમમોહનરાયનુ અહ
મંદિર કાંઈ દુરતો નજ હતું, પરંતુ બંને એકજ મોહુ દલામાં
રહેતા હોવાથી મણિરાય ટગમગ ટગમગ પગ માંડતાં અને ડગ-
મગતા શરીરે ડગલાં ભરતા પણ જઈ પહોંચ્યો. શેઠાણી
ગર્વસુંદરી તો વાત ચિત્તાદિ ગુલતાંનમાં પડ્યા હતા ત્યાં
પૂત્ર આવ્યાનું ભાન પણ તેને ક્યાંયી હોય ! જેવો મણિ-
રાય બા-બા-કરીને વકિલ પ્રેમમોહનરાયની પગથી પર ચ-
ઢતો હતો તેવામાંજ એક બકરી દોડતી દોડતી તેની સામે
દોડી આવી અને મણિરાયની છાતીમાં એક ધીક મારી કે
તુરતજ મણિરાય હૃદયક્રાંત ચીસ પાડી રડતો રડતો દડી
પડ્યો.

આજ મોલાકત યાને ગોરના દિવસો હોવાથી ફળિ-
યામાં નાની નાની છોકરીઓ આવેલી તેની સાથે એ ભાં-
ગમાં બહેંચઈ જઈ અરસપરસ સરસાઈ બતલાવતી હોય
તેવી રીતે છોકરીઓ ગીત ગાતી હતી.

પહેલી--કાગડોરે કાગડો

બીજી--કાગડો કાઠીમાં પડ્યો !

ત્રીજી--પીટ્યો શિપાઈ કાગડો.

ચોથી--માહારો પીટ્યો કાગડો.

પહેલી બહેન આવું આવું કાગડાનું તે કાંઈ કુટે
ચાલતે પેલી પુતળીના દાદાને કુટીએ.

ખીજી—બહેન એના દાદાનું તો છાજીયું જોડાયું છે
છાજીયું તમારે કુટુંબું છે ?

ખીજી—બોલને ત્યારે લે એનેજ કુટિયે.

લાવણી

દાદા દિઠે દુઃખ ઉપજે, અને સંભારે સુખ જાય ;
જે શેરિયે દાદા સંચરે, તે શેરી ઉગડ થાય.

હાયરે દાદા હાય હાય !

હાયરે દાદા હાય હાય !

દાદાના ખાદ્યું રાધતા, દુઃખે પેટમાં તો મને વાલ;
ગળપાપડી તો ગાંડી નરી, જેવું લાગે તે સંગીન સાલ.

હાયરે દાદા હાય હાય !

હાયરે દાદા હાય હાય !

થુ-થુ-થુ-થુ-થુ-થુ ગળપાપડી તો નધ બાવે.

આવી રીતના નાચરંગ છોકરીઓમાં થઇ રહ્યા હતા
તેવામાં મણીરાયની ચીસ કાણુ સાંભળે ? પરંતુ એક ના-
નુ સરખું બેડું માથે લઇ એક કેશર નામની નાની છોકરી
પાણી બરીને આવતી હતી, તેણે આવીને મુકતાનો હાથ
ઝાલ્યો.

કેશર—અલી મુકતા ! ! તુંતો તાહારા રંગરાગમા પડી
છે પણ ખચર પડે છે કે પેલો તારો માટી તો પડ્યો પ-
ડ્યો રડે છે જ જ એને ઉઠાડતો ખરી,

મુકતા—બહેન !યં છે ? મુવો એ માટીનો થતો
એ તો એવો રડતો મને તો એવો માટી નહીં જોઇએ.

કેશર—ત્યારે કેવો જોઇએ ?

મુકતા—મને તો માહારા જેવો હાંશીયાર, ફક્કડ,
ભણેલો, ગણેલો, ડાહ્યો, અને વધારેમા વધારે તો હંમેશા હ-
સ્તો જોઇએ.

કેશર—ત્યારે તું એને નહીં ઉઠાડે ?

મુકતા—નાના ઉઠાડીશ તોખરી એની માં છે તે માહારી
માં પાસે હંમેશાં આવે છે અને મને પણ એને ઘેર વખત
બેવખત લઇ જઇ સારું સારું મજનુ ખાવાનું ખવાડે છે
માટે તેના દિકરાને તો ઉઠાડવો જોઇએ. પણ હું એને શું
કહીને ઉઠાડું એનું નામ તો માહારાથી લેવાય નહીં.

કેશર—શા વાસ્તે ન લેવાય એ તો હજી તારાથી
નાનો છે માટે કાંઇ તાહારો વર ન કહેવાય એતો બ્યારે
તાહારાથી મોહોટો થાય ત્યારેજ તાહારો વર કહેવાય અને
ત્યારેજ તાહારાથી તેનું નામ ન લેવાય. આપણાથી નાના
તેતે કાંઇ આપણા ધણી કહેવાય ? જોને બહેન આપણે
ધોલકી ધોલકી રમીએ છીએ ત્યારે પણ હું મોટી છું
વાસ્તે હુંજ દરરોજ વર ચાઉં છું અને પેલી કિશોરી
માહારાથી નાની છે વાસ્તે વહુ થાય છે. વળી પેલી રતની
છે તે માહારાથી મોટી છે ત્યારે હું વહુ ને રતની વર
થાય છે વાસ્તે એ કાંઇ તારો ખરેખરો વર નથી પણ
એ તો કહેવાની વાત.

મુકતા—સે ત્યારે તો ઉઠાડું.

(મણીરાયનો હાથ ઝાલીને ઉઠાડે છે) એલા મણીયાં એ માશીના મણીઆઉ ઠ, ઉઠ, ઉઠ જાનોરે રડના, તારી મા-તો મને બહુ મીઠું મીઠું ખવડાવે છે ને માહારી માની બેનપણી થાય છે માટે મારી માશી થાય ને તું માહારો વર ખરો પણુ નાના છો ત્યાં સુધી તો માશીના દિકરાનું સગપણુ સાચું માટે ઉઠાડું છું નીકર તારી જેવો વરજ એકલો થતો હોય તો છુંદાંવાજ દઉં (મુકતા મણીરાયના બે હાથ પકડી તેને ઉંચકી લઇ ધરમા જાય છે ગર્વસુંદરી તેને જોઇ અજબ થાય છે.)

ગર્વસુંદરી—વહુ મુકતા આ તમે શું કર્યું આ ત-મારા વરને ક્યાંથી ઉંચકી લાવ્યાં ?

મુકતા—મુવો એ વરનો થતો અરે અહીં કચરા પેટીની પેટી પડી છે અને બધા બાઇડાઓ મુતરવા એસે છે એ ખાજ કુંડી પાસે પડ્યો પડ્યો રડતો હતો, એ તો તમારો દિકરો થાય ને તમે મને ખાવાનું આપો છો તેમા વળી લાવી. હ, વર કે જોખરા કલકડાનું ધર કે રા-ણીતળાવના ડુંગરનો પથ્થર તે કાંઇ હું ન સમજું આજ પછી આમ રખડતો મુકશો તો કંઈ છુંદછ મરશે છુંદછ સમજ્યાં સાસુજી !!

ગર્વસુંદરી—અલી હકેલી છોકરી કેમ વાર મહારા મણીને વર કહેતાં તો તને ગમતું નથી ત્યારે સાસુજી મને શું કાંમ કહે છે ?

